

Ressenya

ESTUDIS SOBRE' L PENSAMENT FILOSÒFICH DELS JUEUS ESPANYOLS A L'EDAT MITJA

(Acabament)

IV. El fanatisme mahometà dels almohades guanyà de primer una gran part del Nort de l'Àfrica. Abdallah ibn Toumart, deixeble de el-GHAZÂLÎ havia començat la prèdica, continuada per Abdulmumen y aviat el moviment va guanyar el mitgdia d'Espanya, produint la dispersió dels elements de cultura que'l judaïsme havia acumulat al kalifat de Còrdova. Castella y Catalunya deuen una part del moviment filosòfich d'aquell temps a la difusió de la ciència arab acarriada pels jueus dispersos. Toledo, Montpeller, Beziers, Zurich y Barcelona veieren enriquides les seves aljames per la valua espiritual dels fugitius, mentres eren tancades les escoles jueves de Sevilla y Lucena (1148).

MOISSÈS BEN MAIMÓN havia nascut el 30 de Mars de 1135 a Còrdova (14 Nissan 4895), així es que tenia tretze anys quan el seu pare va haver d'abandonar la ciutat natal, diuen que per anar a Almeria, encara que de segur no més se sab que la familia va pelegrinar per Espanya prop de dotze anys, per quin temps el jove Moissès va publicar en hebreu un calendari jueu, *Maamar ha-Ibbour* (1158) y tal vegada un llibre sobre la lògica, *Millôth Higgayôu*. Cap a l'any 1160 la familia va passar a l'Àfrica pera establirse a Fez, però tampoch allí havia de poguer viure en pau, y perxò després d'un breu pelerinatge a Palestina, va instalarse definitivament a Egipte (1165) ahont va restar Moissès ben Maimón fins a la seva mort (12 de Desembre de 1204).

En la col·leció de monografies sobre'ls grans filosòfs que publica la casa Alcan, el Rabí de l'*Unió liberal israelita* Louis-Germain Lévy n'hi ha donat, no fa gaire, una sobre'l mestre cordovès (1). Se tracta d'un treball que un hom no sab si ha

(1) *Les Grands Philosophes Maïmonide*, par Louis-Germain Lévy. F. Alcan. París, 1911. — 284 pàgines en 8°.

d'admirarse més per la seva justa erudició, o per la claretat ab que exposa'l pensament de l'autor que estudiá, o pel bon gust y harmonía de la composició. Conté dotze capítols, una conclusió y la bibliografía. Entre'ls dotze capítols n'hi ha tres que tracten de la vida y obres de Moissès ben Maimón, de les fonts en que va formarse y de la preparació a la filosofia, y els nou restants contenen una acurada exposició de les seves doctrines.

En aquesta exposició en Louis-Germain Lévy no's limita a exposar les doctrines del *Moréh Nebukim*, sino que a cada punt fa referencia al primer llibre de la *Mischneh Torah*, anomenat Llibre de la Ciència (*Séfer ha-Madda*), y a dos parts del Comentari de la Mischna (*Séfer ha-Maôr*) que són l'introducció del comentari de la *mischna* d'Abôth (*Schemoné Peraquim* «Vuit capítols») y l'introducció al capítol deù del tractat de Sanhédrin (*Hélég*), sense deixar de tenir en comte les altres obres del mestre.

Sería preferible que al ferse un estudi del pensament filosòfich d'un autor que va viure en un medi cultural tan diferent del nostre, procurés el crítich descobrir quines eren les teoríes fonamentals en la propria intelligencia del autor estudiat, recullintles en el mateix aspecte en que s'oferien a la seva contemplació, teixintles y encadenantles unes ab altres en la mateixa lley de relació y de subordinació en que ell les veia. Perque en aquesta primacia ideològica y en aquests ordres de relació y subordinació s'hi dóna una part principalíssima de l'originalitat del pensament. Per més que, una vegada acceptat el seu mètode, s'hagi de trobar ben construït el treball de M. Lévy, sempre'l farà fragmentari el plan adoptat, que consisteix en la formació d'un plan ideològich propi del filosoph d'avuy per enquibir en cada capítol lo que, d'aquell punt de vista modern, va pensarne Moissès ben Maimón.

L'esser y el devenir, l'ànima, la coneixensa y la naturalesa de Deu, l'omnisciencia y providencia divines, la moral teòrica, la moral pràctica y la sanció: heus aquí un quadre propi del pensador d'avuy al que hi afegeix M. Lévy el món superior y el món inferior, com a tribut més directe a la posició intel·lectual de Maimón. No vull dir que no entressin en l'horitzó filosòfich de Moissès d'Egipte semblants estudis, sino que no se li presentaven en aquesta relació y subordinació.

El propòsit de Maimón fou evidentment nodrir la concepció relligiosa del judaïsme ab la riquesa del pensament filosòfich que en el seu temps havia portat la renovació dels estudis aristotèlichs. Les idees del temps convergien cap a una concepció racionalista, de que eren natural reacció les doctrines d'EL GHAZÂLÎ. Els mo'tazelites havien deixat una impressió no esborrada encara en el món de l'Islam; els motekallemim, que volien fonamentar la fè ab probes y construïen una escolàstica mahometana, els carraïm que anaven a l'interpretació directa de la Torah y no acceptaven la força de la tradició, y els savis que's dedicaven ab gran llument al estudi de les ciencies físiques y

matemàtiques, havien creat un ambient de dubte, de pertorbació de la fè. Y Moissès ben Maimón que tenia'l pensament adequat pera la construcció filosòfica utilisà els seus coneixements, no ja pera conciliar la religió y la filosofia, sino pera fortificarles mutua-ment, harmonizantles y compenetrantles ab l'objectiu final de salvar la fè, d'ensenyar als indecisos el camí que porta a la pietat.

En tota la seva vida hi domina un esperit d'ordenació sintètica. Encara jove, intenta per un Comentari de la Mischna (1168) projectar la llum en la caòtica literatura talmúdica, fixar el pensament per un mètode científich, acostar a la generalitat el contingut de la tradició, treure de les màximes dels pares un primer intent de construcció filosòfica y reduir a tretze articles els dogmes de la fè judaica. Dotze anys després empren la refundició dels textos bíblichs y de les ensenyances rabíniques, en una síntesi admirable y metòdica (*Mischné Torah*) veritable codi de la legislació y de la religió judaïques, compendi de la concepció moral d'una civilització. «Pot dirse, afirma Graetz, que Maimonides va compondre un nou Talmud. Es cert que conservà els antics elements, dels que s'en coneix l'origen, la naturalesa y la significació, però els agrupà y modificà de tal manera que's presenten baix un aspecte diferent.» (1)

Encara que en abdós treballs hi ha llibres o introduccions de caràcter filosòfich, segons he dit avans, predomina en ells l'intent d'arreplegar, d'ordenar, d'aclarir, de sintetisar. Per aqueixa disciplina es fa dominador de tot el pensament jueu y es aleshores que, home del seu temps y del seu poble, emprèn ja més sistemàticament la tasca d'adaptació y compenetració filosòfica. Per una banda emplea l'alegoria, els sentits diversos d'una mateixa paraula y les contradiccions entre'ls textos pera acomodar a la rahó y a la filosofia peripatètica, tal com l'exposaren EL-FÂRÂBI y AVICENA (*Ibn Sinâ*) (2), les concepcions talmúdiques. Així publica el *Moréh Nebukhim* (Guia dels extraviats) que pot considerarse com monument principal de la seva vida, y una de les obres per les que'l pensament jueu va influir poderosament en les construccions filosòfiques dels escolàstichs musulmans y cristians.

Es ben segur que coneixia directament algunes de les obres d'Aristòtil, però moltes vegades el cita per referencia d'altres autors y complica la concepció peripatètica d'elements neo-platònichs, per atribuir al filosof d'Estagira la *Teologia d'Aristòtil*, obra apòcrifa treta de les *Enéades* de Ploti. Si en lo relatiu a lo que hi ha sota de l'esfera de la Lluna el segueix quasi en absolut, l'ataca en quant a la novetat de la creació.

Aquesta doctrina de la creació *ex nihilo*, ab la dels atributs de Deu, la de la profecia y la de l'immortalitat, ens permetrà seguir els mètodes de M. Lévy en l'exposició del pensament del mestre.

(1) Graetz. Obra citada, p. 146.

(2) Louis-Germain Lévy. Obra citada, p. 24.

En un capítol que titula *L'Esser y el Devenir* (1) exposa M. Lévy les doctrines de Moissès d'Egipte sobre la materia, la forma, el moviment, el temps, sempre semblants o iguals a les d'Aristòtil, fòra que l'Estagirita fa la primera materia y el moviment universal eterns, mentres que Maimón si be no suposa la primera materia formada com l'home es forma de l'esperma, ni'l moviment universal subjecte a la naixensa y a la corrupció, tampoch no'ls té per eterns, sino com a creats per Deu del no rès. Després d'aquesta exposició quasi be perduda en la complerta exposició de les condicions del devenir arriba a preguntarse: ¿el món es etern o creat?

Entre les tres opinions, la mosaica del Deu etern y únich creador, la platònica de la coeternitat de Deu y la materia que pren forma segons la voluntad de Deu, y la d'Aristòtil que suposa l'eternitat del món tal com es ara, Maimón se decidirà per la primera, començant pera destruir filosòficament les probes donades pels aristotèlichs. De l'estat actual del món, cosa acabada, definitiva, no's pot treure una prova de com era al naixer, quan passava de la potencia a l'acte. Deu no ha passat de la potencia a l'acte, absurde a que vol reduir la creació l'hipòtesi aristotèlica, perque pera l'esser pur no constitueix cambi el passar de l'obrar al no obrar com l'intel-lecte agent obra en uns moments y en altres no, y pels aristotèlichs es un esser pur que no passa de la potencia a l'acte. Diuen que no havent obstacle possible pera Deu no hi ha rahó per crear ahir lo que no hagués creat avans d'ahir, d'ahont vé que'l món hagi d'esser d'un bon principi, y per tant, etern. Mes pera Deu no es menester l'excitació exterior, sino que's determina per ell mateix, y resta ell mateix quan vol y quan no vol perque en un cas y altra tot està en el seu sol voler.

Destruint així les rahons dels aristotèlichs demostra que la tesis propia es admissible y aleshores passa a provar que es millor. L'univers prova un creador que obra ab intenció, perque essent una la materia ¿d'hont vé la diversitat de les especies y dels individuus? Suposa que Aristòtil alegarà un fet que explicarà efectivament la diversitat, mes ell li preguntará la rahó d'aquell fet y quan Aristòtil trobi encara una explicació superior ell li preguntará la rahó d'ella. Així n'exposa tota una serie que no són sino causes de causes sempre més altes.

Després exposa quatre proposicions que tothom dóna per demostrades; per exemple, que d'una cosa simple no'n pot sortir més que una de simple, y les aplica a problemes que li sugereix l'estat del món, pera deduir que'ls fenòmens inexplicables donada la tesis de la necessitat s'aclaren així que es suposa l'intent d'un creador. Perxò acaba dient que'l text mosàich podria interpretar-se alegòricament, però que no cal, no essent demostrada l'eternitat del món y destruint aquesta la base de la religió y la

(1) Obra citada, ps. 64 a 81

possibilitat dels miracles. Però fins aquí cerca encara la conciliació ab Aristòtil: si'l món no es etern en el seu origen, res s'oposa a que ho sigui en la seva futura durada, perquè ¿qui sab si Deu el voldrà destruir? D'ahont vé que si no està d'acord ab l'Estagirita en quant a la primera meitat de la seva opinió ho està per lo que toca a la segona.

Que l'essència de la divinitat no pot esser compresa per l'intelligència humana es afirmació que's troba ja en el Pentateuc y que en diferents formes apareix en alguns pares de l'Església y en Sant Tomàs. Mes la teoria dels atributs negatius tal com se troba en el pensament de Moissès d'Egipte apareix en la literatura arab en els treballs de Al-Kindi (Ya'qoub ben Ishaq EL-KINDÎ) y troba'ls seus precedents directes en els jueus Ba'hya, Ibn Gabirol, Juda Halévy, Joseph ibn Çaddiq y Abraham ibn Daoud (1).

Moissès ben Maimón es el més radical en la negació de tot atribut positiu de la divinitat. En els noms, en els atributs, en les accions de Deu s'hi havien barrejat homonímies, elements antropomòrfichs: al reaccionar contra semblants desviacions Moissès d'Egipte se manté en un punt de judici tan abstracte que alguns, com ara Cousin (2), diuen d'ell que deixà a Deu una existencia purament nominal. En Lévy el defensa d'aquesta acusació, retrayant les exigencies de la seva posició en front dels contraris y citant aquesta dita d'una gran significació cordial treta del *Moréh Nebukim* després d'afirmar que com més se negarà de Deu el no-esser, més aprop d'ell s'estarà: «Comprèn be això y t'en trobaràs feliç» (3).

Es axioma de Moissès ben Maimón que Deu es unitat absolutament simple, sense composició ni divisibilitat (4). De tots els atributs afirmatius possibles no més li escauen els d'acció, per tant que la diversitat d'accions no implica multiplicitat en l'agent (5). Fòra dels atributs d'acció no sabem de Deu més que atributs negatius, pels que si no sabem la veritat estrenyem el cercle entorn de la veritat (6). El sol nom dels que la Biblia aplica a Deu que no es artifici o metàfora es el *nom explícit*, el nom tetragrama IHVH (Jahvé) (7). Però hem de cercar els atributs negatius de Deu perquè augmentantlos ens acostem a Deu (8). No es *material*, no es *passional*, no té *privació*, no té assimilació ab cap més esser. Deu es immutable, sense cap relació ab l'espai y en resum no hi ha en ell imperfecció, privació, ni relativitat (9). Per no tenir

(1) Louis-Germain Lévy. Obra citada, p. 134.
 (2) *Histoire Générale de la Philosophie*. París, 1844, p. 220, nota.
 (3) *Guide des indécis*, I, cap. 60, p. 261. Traducció de Munk.
 (4) Louis-Germain Lévy. Obra citada, p. 129.
 (5) Obra citada, p. 131.
 (6) Obra citada, p. 135.
 (7) Obra citada, p. 137.
 (8) Obra citada, p. 137.
 (9) Obra citada, p. 138.

res d'immaterial es *intelligencia pura*; com que en ell no hi ha res en potencia es *intel-lecte en acte*. Així es eternament *intel-lecte, intelligent y intelligible* (1). ¿No sembla donchs, se pregunta L.-G. Lévy, que Maimón restableix els atributs positius que tan vivament ha combatut? Es que si'ls ha atacat fou pera separar del concepte diví tot element de deficiencia, pera salvaguardar la perfecció divina (2).

El *cas diví* tal com ens el presentava Juda Halévi (3) ens ofería una explicació neoplatònica de la profecía, com un grau angèlich d'una excelencia més alta que'l grau intel-lectual. Moissès d'Egipte vol recullir una opinió peripatètica segons la que la profecía no es sino l'extensió natural d'una facultat que tota l'humanitat posseeix en potencia. Mes ell hi afegeix que l'home més ben disposat pera la profecía pot no devenir profeta per un *veto* diví (4). ¿Còm explicaría, sinó, que no hi hagi profetes entre'ls filosofhs?

Així per Maimón la profecía es el grau suprem de la coneixensa, aquell en que l'intel-lecte agent se derrama simultaniament sobre la facultat racional y sobre la facultat imaginativa. Hi ha condicions naturals que disposen pera la profecía (5) en la que hi fa un gran paper l'imaginació. Quan els sentits reposen, l'imaginació excerceix la seva activitat més noble: aleshores se produeix l'inspiració que es la causa dels somnis y de la profecía. Perxò quan el profeta es presa d'una gran emoció pert el dó profèlich: en el temps del captiveri la fonda tristesa que pesava sobre l'imaginació va fer desapareixer la profecía (6). Però també li cal al profeta una gran excelencia en la facultat racional, perque l'intel-lecte agent no obra directament sobre l'imaginació sino que's derrama sobre la facultat racional (7).

La profecía es per somni o per visió profètica y per medi d'un angel, intelligencia pura. Tant el somni com la visió són fenòmens estrictament subjectius, y així tot lo que passa en la visió no ha de esser considerat com si hagués succeit (8). Perxò dels onze graus de la profecía n'hi ha dos que son propiament un començament de profecía, l'home posseit per l'*esperit* sant que obra en ell actes heròichs o diu paraules d'inspirada saviesa; els tres graus vinents són somnis profèlichs y els altres quatre graus són les visions que, segons en Louis-Germain Lévy, constitueixen la vera profecía, unió de l'intelligencia individual ab l'intel-lecte agent universal (9).

(1) Obra citada, p. 139.

(2) Obra citada, p. 139.

(3) Vid. ARXIVS DE L'INSTITUT DE CIENCIES, n.º 2, p. 103.

(4) Louis-Germain Lévy. Obra citada, p. 118.

(5) Obra citada, p. 116.

(6) Obra citada, p. 117.

(7) Obra citada, p. 119.

(8) Obra citada, p. 120.

(9) Obra citada, p. 122.

No obstant, podria dirse que en el més ver sentit de la paraula no hi ha altre profeta que Moissès que està per damunt dels onze graus de profecia, d'ahont vé que, en aquest punt, per més que no ho digui Mr. Lévy, hi ha una escapada de Maimón fóra de la coneixensa aristotèlica, en el sentit de la tradició judaica. No més Moissès va parlar ab Deu sense intermediari, no més ell rebia la comunicació divina ben despert y sense que hi tingués res que veure l'imaginació, y restava en perfecta calma sense la violencia y convulsió dels altres: Moissès no esperava l'inspiració com una gracia sino que espontaniament podia solicitarla a tota hora (1). Perxò la construcció científica de Maimón que tan be fa ressortir M. Lévy en l'exposició de la seva teoria de la coneixensa, trobem que devant de Moissès, fet sentimental y inexplicable, essencialment religiós, reula y s'enfonza.

Pera acabar l'estudi de l'obra del Rabí de l'*Unión libérale israélite* diré unes poques paraules sobre l'idea un poch confosa que tenia Maimón de l'immortalitat y de la resurrecció dels morts. Tampoch Mr. Lévy dona gran importancia an aquestes doctrines a les que dedica unes quatre planes a l'acabament del capítol que tracta de la *Sanció*. L'ànima que neix ab el cos del home es l'intel-lecte hylich y segueix la lley general de lo que neix y mor. Mes, separat del cos y derramantse sobre d'ell, hi ha l'*intel-lecte adquirít* que no es una facultat del cos ni neix per efecte de la natura, sino que's forma per l'activitat personal de l'individu y per l'influencia de l'intel-lecte agent. L'ànima mor al morir el cos y els homes que no més posseeixen aquesta ànima són anorreats al morir: mes l'home que s'enlaira a la possessió de les virtuts dianoètiques, de l'intel-lecte adquirít es immortal (2).

El panteisme de Spinoza té ja aquí una radical manifestació en aquesta substancia separada del cos que després de la mort s'identifica ab l'intel-lecte agent universal, la *hénosis* dels alexandrins, l'*ittihad* dels *Soufis* (3). Lo que no lliga ab aquesta concepció es el dogma judaich de la resurrecció dels morts, perque si els impurs han sigut anorreats y els purs s'han identificat ab l'intel-lecte agent universal ¿pera qui vé la resurrecció? No es extrany que no'n parlés en el *Moréh Nebukim*.

Però'ls seus enemichs el van acusar d'heterodoxia y un any després d'haver publicat la *Guía* va haver de donar un *Tractat de la Resurrecció* planyentse de no haver sigut comprès y de tenirse que defensar *dels imbècils y de les dones* (4). En aquest tractat diu que la resurrecció es un article de fe que no's pot demostrar filosòficament, com se pot fer ab l'immortalitat. La resurrecció no més serà pels justus, y es farà per

(1) Obra citada, p. 123.

(2) Obra citada, p. 215.

(3) Obra citada, p. 215.

(4) Graetz. *Histoire des Juifs*, tom 4, p. 157.

miracle. Però en tot cas no es ella la darrera paraula del nostre destí que's consumarà en la vida futura ahont no hi ha carn ni materia. El savi y el just no's mouen pas per la benhaurança eterna sino que fan el bé per l'amor del bé (1).

V. Dos treballs també relatius a Maimón foren publicats en els anys darrers. Un d'ells sortí en *The Jewish Literary Annual for 1908*. Se tracta d'un breu assaig pera obtar als premis Montefiore, escrit per Normande M. Bentwich (2). En 19 planes dóna l'autor una breu biografia de Moissès ben Maimón y fa un estudi de les seves tres obres capitals: el comentari sobre la Mischna, escrita en arab ab el títol de *Siradj*, la *Mischné-Torah*, codificació de la tradició continguda en la Biblia, en el Talmud y en la literatura rabínica, obra escrita en hebreu, y el *Moréh Nebukim*, escrita en arab, ont se manifesta *el pare de Cresques y Spinoza, de Maimón y Mendelssohn* (3). L'autor, però, diu que Maimón, potser inconscientment, pensava ab l'esperit d'una iglesia que admet o exclou membres, segons acceptin o no certes idees tingudes per eternalment certes, atribueix la controversia entre maimonistes y antimaimonistes sobre'l *Credo* a que un grupu de jueus foren ben aviat sensibles al perill de l'innovació, y acaba per considerar que avuy ja no satisfà la concepció del judaïsme (4).

En la col·lecció de *Semitic Study Series* va publicar el professor del *Jewish Theological Seminary of America*, de Nova York, Israel Friedlaender, una selecció dels escrits aràbigs de Maimón (5). Es un petit volum de XXIV+130 planes molt interessant per quant fixa les característiques de la llengua aràbiga usada pel gran exilarca d'Egipte.

Moissès ben Maimón escrigué en àrab totes les seves obres fòra d'algunes epístoles, el seu gran codi *Mischné-Torah* y algùn altre treball secundari. Les seleccions d'aquest volum s'han tret del Comentari sobre la Mischna, del *Sefer ha-Miswoth* (Llibre dels preceptes), y del *Dalálat al-Hâirîn*, traduït a l'hebreu ab el títol de *Moré Nebukhim*. La transcripció dels textos àrabs se fa en caràcters hebreus segons una equivalencia que's dóna a la plana XXII. Al peu de cada plana hi ha notes en anglès y alemany ab explicacions filològiques del text. De la plana 79 a la 130 hi han notes que segueixen el text ratlla per ratlla, ab el vocabulari d'aquelles paraules y significacions que no solen trobarse als diccionaris més comunment usats.

Té un gran interès el capítol II de l'Introducció (6) dedicada al llenguatge aràbig

(1) Louis-Germain Lévy. Obra citada, p. 219.

(2) Montefiore Prize essay, by Normande M. Bentwich — Maimonides. — Publicat en *The Jewish Literary Annual, for 1908*.

(3) Obra citada, p. 17.

(4) Obra citada, p. 13.

(5) N.º XII. — Selections from the Arabig Writings of Maimonides, edited with introduction and notes by Israel Friedlaender. Ph. D. — Leiden, 1909.

(6) Obra citada, ps. XIV a XXIII.

de Maimón. Les característiques d'aquest llenguatge, que'l distingeixen del àrab clàssich, no son exclusives de Maimón, ni dels Jueus, com un temps se creya, sino que corresponen a l'àrab tal com se *parlava* en aquells dies. Mentres els escriptors mahometans, per consideracions religioses, repudiaven el llenguatge vivent y servaven l'àrab clàssich consagrat pel Koràn y la literatura religiosa, els escriptors jueus lliures d'aquesta restricció se deixaven influir més per la llengua parlada. Però fins entre'ls mahometans que tractaven de coses científiques no foren pochs els que's decidiren a escriure tal com parlaven (1). August Muller ha escrit un anàlisi lingüístich dels treballs del metge Ibn Abí Useibi'a, un àrab de pura raça, jove contemporani de Maimón y amich del seu fill, y si's comparen les peculiaritats notades per Muller ab les que's troben en Maimón es veu que son essencialment les mateixes (2). Fòra d'alguns termes religiosos seria difícil trobar en els escrits de Maimón formes de llenguatge que no poguessin ilustrarse ab paralels d'escriptors mahometans, d'ahont ve que'l postulat d'un dialecte Jueu-aràbig, en el cas d'homes tan penetrats de la cultura aràbiga com Moissès ben Maimón, no té fonament (3).

Friedlaender agrupa en 22 paragrafs les característiques de l'àrab usat per Maimón en els textos que selecciona.

VI. Després de la mort de Moissès d'Egipte van passar els jueus més de dos segles disputant a l'entorn de la concepció del mestre. «L'obra d'aquest, segons Munk (4), fou el darrer aspecte dels estudis filosòfichs entre'ls jueus, considerats com a societat apart.» Això no vol dir que no sorgissin després notables epígons que, fins com a societat apart, continuaven un pensament; mes foren propiament epígons que engendraren les seves obres a dins d'un ordre de conseqüències que venien del violent y colossal esforç de Maimón.

El judaïsme havia estat sempre essencialment una societat religiosa assentada sobre una base de tradicions siri-caldaiques, lligada pel tresor d'una tradició de poble escullit. Al gosar Maimón a incorporar en el judaïsme la filosofia aristotèlica, al manejar la *Torah* y'l *Talmud* ab una desaprensió inoída, presentant l'Aggada ben sovint com l'expressió alegòrica d'una concepció racionalista, realisava una transformació més íntima que la representada pels Karraïm, iniciava una derivació dogmàtica, suposava la possibilitat de suplir per la raò la fè perduda dels que estàn en roda, arrencava

(1) Obra citada, p. XIV.

(2) «Ueber Text und Sprachgebrauch von Ibn Abí Usaibi'a's Geschichte der Aerzte» in *Sitzungsberichte der Königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften*. Philosophisch-philologische Classe, 1884, p. 890-933.

(3) Friedlaender. Obra citada, p. XV.

(4) S. Munk. *Mélanges de philosophie juive et arabe*. Paris, A. Franck, 1859, p. 487.

el centre de gravetat de la revelació pera transportarlo o desviarlo cap a un novell y divagador raonar.

Així que fou mort, el món jueu se dividí en maimonistes y antimaimonistes. Es pot dir que la grandesa del Mestre y de la séva obra, més que'l sentit de la mateixa, es varen imposar. Mentres no més es discutien idees, la disputa entretenia a rabins y filosofhs; mes quan es tractava de condemnar a Moissès d'Egipte, era'l món judaich el que tornava per ell.

El rabí Dr. A. Löwenthal, d'Hamburg, ens ha donat algunes notes que aclaren ab nova llum un dels epissodis d'aquella lluita (1). En les 36 planes del pròleg a la publicació en hebreu (146 planes) dels comentaris al llibre dels Proverbis, escrits pel jueu de Girona R. Jona ben Abraham, Löwenthal diu que considera enfront de la costum de presentar als contradictors de Maimón com anticientífichs y obscurantistes «un deure de la fidelitat històrica deixarlos parlar y senyalar els principals motius que impulsaren an aquells homes a presentarse contra'ls escrits de Maimón, explicar el seu esperit, estudiar el seu caràcter, examinar còm han sigut útils al món jueu y quins efectes han deixat visibles als temps posteriors» (2).

En els primers anys del segle XIII ja R. Meir Abulafia y R. Simson de Sens havien començat els primers atachs contra les idees de Maimón. Després d'un quant temps de pau el R. Salomó ben Abraham de Montpeller va tornar a moure brega ajudat pels seus dos deixebles David ben Saul y Jona ben Abraham. El darrer havia nascut a la vella ciutat jueva de Girona a l'any 1180, fill de R. Abraham germà de la mare de Nahmán, anomenat també Astruch de Porta. Estudià en el Nort y en el Migdia de França en la florent escola de Talmud (3). Quan encare era deixeble de R. Salomó, aquest se dirigí a les comunitats del Nort de França, ont envià a David ben Saul y a Jona ben Abraham, pera obtenir una declaració contra l'errada interpretació de les obres de Maimón. La lectura del *Moréh Nebukim*, traduït per Samuel ibn Tibbon, produí en deixebles poch madurs efectes que R. Salomó veyá ab espant: alguns manifestaren que en l'exposició de la *Biblia* no tot se tenia de pendre al peu de la lletra, y no poch se declararen contraris a l'interpretació de la rabínica Aggada. Els mestres del Nort de França prohibiren la lectura d'aquelles obres.

Aleshores se produí un fet de que han sigut injustament acusats R. Salomó y els seus deixebles. Alguns fanàtics han denunciat a les autoritats eclesiàstiques, que estaven aleshores en lluita contra l'heretgia albigea, els escrits de Maimón pera ferlos

(1) R. Jona Gerundi und sein ethischer Kommentar zu den Proverbien, von Rabbiner Dr. A. Löwenthal-Gedruckt mit Unterstützung der *Zunzstiftung* und der *Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums*, zu Berlin.—Berlin, M. Poppelauer, 1910.

(2) Obra citada, p. 3.

(3) Obra citada, p. 5.

prohibir, y en efecte, aquelles van fer cremar públicament a Paris els llibres *Moréh* y *Madda*. Pera defensar a R. Salomó y als seus deixebles, en Löwenthal diu que en les discussions apassionades se posen davant els que si be tenen voluntat pera atacar no disposen de la tranquil·litat, la reflexió y el propi domini que calen pera no usar cegament de tots els medis que perjudiquin al adversari y que, quan els contraris de R. Salomó li atribueixen l'haver denunciat als frares predicadors les suposades heretgies que hi ha a les obres de Moissès d'Egipte, no fan més que desviar sobre'l director del moviment lo que fou obra de satèlits desafortats (1).

En proba d'això cal dir que temps després se tornà a remoure a Montpeller aquesta qüestió y se tallà la llengua als calumniadors, pena que no fou aplicada ni a R. Salomó ni als seus deixebles. Els noms d'aquests no foren esborrats de la literatura jueva, com s'hauria fet en cas de ser culpables, y sols en un escrit del R. Hillel de Verona, fet 60 anys més tart, sembla afirmarse lo contrari, si be de lo que diu no més se'n treu certament lo de la crema dels llibres *Madda* y *Moréh*. També afegeix que R. Jona va anar a fer penitencia a la tomba de Maimón. Es lo cert que R. Jona degué sentirse disgustat del caràcter que prenía la lluita en quant a la persona de Moissès d'Egipte. Més tart va tenir el R. Jona escola oberta a Barcelona (1248-1254), ont fou deixeble seu R. Salomó ben Adret y hi escrigué la seva obra primera, passant després a dirigir l'escola de Toledo ont se creu que morí a l'any 1263 (2).

Els seus admiradors toledans li dedicaren una llosa funerària ont s'hi llegeixen paraules com aquestes: «Fills de Zijon, ploreu damunt d'aquesta tomba ont fou enterrat el Sol sota la pols de la terra... La seva càtedra se plany y s'endola, la seva ensenyança plora com la coloma que ha perdut el niu... ¿Qui continuarà, com Jona ho feu, a aixamplar la meva tenda?... En aquesta tomba descansa'l pare de l'ensenyança, l'orgull de Judà y d'Israel, el mestre que posà de manifest l'oculta ciencia... Ell era la font de la Sabiesa... el portador de la llum de la sabiesa y de l'intelligencia irradiant... el gran Mestre, el pietós, Rabbenu Jona...» (3)

Mes tart la rella passà per damunt de la seva tomba avuy ignorada, però se conserva la llosa ab l'inscripció. Els seus deixebles reculliren les doctrines y oracions del Mestre sobre l'Halachot de R. Jizchak Alfasi, si be la seva influencia fou més gran per les seves lliçons de moral y els seus llibres d'Ètica (4). Diu Löwenthal que considerada en conjunt la seva producció literaria, tal com se presenta en les obres editades y en les manuscrites, s'hi observa una semblança que sorprèn ab l'acció de

(1) Obra citada, p.p. 6 y 7.

(2) Obra citada, p.p. 9 a 11.

(3) Obra citada, p.p. 12 y 13.

(4) Obra citada, p. 13.

Maimón, per tant que'ls dos perseguíen el mateix fi, però hi anaven per camins diferents: això ho demostra en tres punts ahont senyala una coincidència en el fi y una discrepància en els medis (1).

Després de fixar la millor lectura dels Comentaris (2) proposant la comparació del manuscrit d'Oxford (n.º 334, fol. 1-89) ab els fragments que's troben al cap de vall del que ell anomena d'Husiatyn, ja que si be sospita l'existència d'un altra manuscrit a la Vaticana no l'ha llegit, entra Löwenthal a fer un estudi del *Mischle-Commentar* de R. Jona Gerundi. Entre altres en dóna aquest exemple: «En els Proverbis de Salomó 14-9 se diu: *El brètols parlen de la culpa de l'home; mes entre'ls bons hi ha amor* (14-9). *El cor coneix les amargures de la seva ànima y'ls extranys no sentiràn del tot les seves alegríes*. Es a dir: els brètols = els dolents, condemnen els homes. Cerquen les seves faltes y'ls troben febleses. El dolents s'assemblen ab les mosques que cerquen sempre llochs bruts ont deixarse caure... Els nostres sabis diuen: Sols l'indigne compta indignitats y diu dels altres lo que en ell hi ha. Al contrari en els homes de bé hi ha bona voluntat, car el seu art consisteix en tapar les faltes y alabar en els homes lo que tenen de bo. En la literatura moral se llegeix: Un sabi va passar ab el seu amich a prop d'un ase; l'amich exclama: quina fetor que fa aquest ase, el sabi respòn: quines dents més blanques que té. Sobre això se diu, doncs, en els Proverbis: *El cor coneix les amargures de la seva ànima*. Perque tots els que hi estàn versats saben que Salomó en els seus preceptes morals no diu res superflu. Mes hi ha una relació entre aquest versícul y el que segueix: la malesa dels que fan corre les infamies està en això, que ells no atinen en que entre tant el pecador s'ha penadit de la seva falta y cap extrany coneix les penes y les alegríes d'un altra. Perxò el maldient ha fet caure sobre ell una pesada culpa (3).»

Aquest comentari que'ns fa esperar ab desig una traducció de l'obra en llengua moderna, mostra l'estil de R. Jona que cerca un exemple per cada frase, així el trobi en la literatura bíblico-talmúdica o fóra d'ella, confirma una frase propia en la relació entre dos versículs y autorisa les propies exegesis ab exemples filològichs o gramaticals, partint sempre d'una serie de supòsits analisats per en Löwenthal, com es are aquest: la frase que en el llibre té aparentment un sentit clar y no sembla contenir rès de nou, s'ha d'interpretar com si enclogués una idea particular; o be aquest altra: de vegades se troba en el *Mischle* una frase que no conté rès de nou, y aixís y tot lo nou se troba si's relaciona el sentit d'aquesta frase ab el de la que segueix (4). Ben

(1) Obra citada, p.p. 14 a 18.

(2) Obra citada, p.p. 19 a 22.

(3) Obra citada, p.p. 24 y 25.

(4) Obra citada, p. 25.

sovint la comparació ab l'idioma del Targum li dóna'l medi d'aclarir y empleyar expressions llingüístiques del Talmud pera explicar l'etimologia de mots hebreus, poguentse dir que domina d'una manera esplèndida les regles gramaticals y la sintaxis de la llengua hebraica (1).

El Llibre dels Proverbis fou per R. Jona una deü d'ensenyances pera totes les qualitats ètiques. La seva obra fou molt coneguda y utilizada en la literatura exegetica y moral de l'Edat Mitja. En Löwenthal cita entre 'ls que, dientho o no, es valgueren dels Comentaris de R. Jona, a Bechai ben Josef, de Saragoça (1291) deixeble de R. Salomó ben Adret, a Simón ben Zemach Duràn († 1444), que prové de la familia de R. Jona, a Josef Jabez (n. 1450) exilat d'Espanya, a Salomó Alkabez ibn Safet, a R. Josef Nachmias, de Toledo, a R. Nissim ben Ruben († 1366) y a Scheschet ben Isaac Gerundi, deixeble de Nahmàn (1325) (2).

Acaba Löwenthal el seu estudi preliminar fent ressaltar l'importancia que pera la cultura jueva té la conservació d'aquests Comentaris, *el principal objecte dels quals fou traduir en valors ètics la paraula escrita. Quan R. Jona, diu, pera les seves explicacions se basa sobre punts de la Aggada del Talmud y Midrasch ho fa d'una manera absolutament individual y racional, aclaracions que seràn d'una gran importancia per quan s'escrigui l'istoria de l'explicació de la Aggada* (3). Ens diu Jacob Gavisons que era costum a Espanya explicar el dia *Sefirah* el Llibre dels Proverbis y tal vegada l'obra de Rabbenu Jona es la reunió d'alguns d'aquests sermons que la seva sobtada mort no li va permetre acabar (manquen els capítols 5, 7, 8 y 9, del 6 no més n'hi ha'l versícul 24 y del capítol 25 en amunt manquen tots) y en alguna de les seves parts ordenar y polir. Sempre serà, però, la seva obra ben característica dels que intentaren defensar el judaïsme contra els malalts de *palidesa de la Sabiduria grega*.

VII. A l'acabar aquesta ràpida ressenya no'm sé estar de reunir en brevíssim compendi uns quants elements d'informació, minúscula part dels que avuy se podrien recullir, pera senyalar un índex de la considerable cultura dels jueus catalans a l'Edat Mitja. La nostra joventut erudita té aquí un camp d'exploració, sino ben verge, d'un conreu inferior a les seves promeses d'un fruit saborós y esplèndit.

L'Aljama de Barcelona, diu Isidore Löeb, fou una de les d'Espanya que, junt ab la de Girona, produí més sabis y escriptors jueus, y ho demostra donant una llista de 55 hebreus de l'Edat Mitja que o nasqueren o passaren bona part de la vida a la nostra ciutat (4). Parlant d'ella digué Isaac ben Schéschet «que l'aire que's respira a Barce-

(1) Obra citada, p. 27.

(2) Obra citada, p.p. 27 a 33.

(3) Obra citada, p. 34.

(4) *Revue des Études Juives*, tome 4*, p.p. 64-66.

lona torna intelligent» y el gran historiador Graetz en fa «el veritable centre del Nort de l'Espanya per la seva situació a la vora del mar y el seu moviment comercial; el poeta Harizi l'anomena *la comunitat dels prínceps y dels grans*» (1).

L'Academia de Sora estava regentada encara per un teixidor (any 928) y l'exilarca no havia nomenat gaon a Saadia ben Josef, el creador de la filosofia religiosa entre'ls jueus de l'Edat Mitja, que no publicà el seu *Tractat de les Creencies y Opinions* fins a l'any 934, quan ja havia sortit de l'Aljama de Tortosa, ciutat culta que donà un segle després el gran mahometà Ibn Abi-Randaqa, l'autor del *Sirâdj el-Moloúk* (Lluminar dels Reys), un dels tres sabis que, segons Graetz, crearen la civilització hispan-jueva, Menahem ben Saruk (910-970). Els altres dos eren orientals. Prosista elegant, noble y clar fou el primer de distingir l'arrel en els mots hebreus y de separarne les lletres servils y les demés adicions (2). El seu lèxich hebreu *Mahbérét* ont indicava regles gramaticals, rectificava opinions dels seus antecessors y donava les arrels ab les llurs inflexions y modificacions, ens diu en Bonilla (3) que fou editat per H. Filipowski a Londres en l'any 1854 (4).

Després de la mort de Ibn Gabirol s'inicià a Espanya en el període dels cinch Isaac un moviment talmudista. Un d'ells nasqué a Barcelona (any 1043), Isaac ben Reuben Albargueloni (el barceloní), poeta litúrgich que escrigué alguns *azharots*, traduït a l'hebreu el tractat d'Haï sobre'l dret comercial talmúdich y escrigué un llibre sobre'l dret civil del Talmud. A l'establirse a Denia se'n hagué d'anar vençut l'Isaac ben Moissés ibn Saknaï que, no obstant, meresqué el títol de gaon a Pumbadita (5). Per aquell temps R. Juda ben Barzilai Albargueloni (1070-1130) escrivía l'obra *Aron ha-Hadot* (Arca del Testament) que consta de 22 tractats filosòfichs y, segons Wolf, se conservava en la Biblioteca dels Médicis a Florencia, així com un Comentari al *Sefer Yezirah* (edició Halberstam, Berlin 1885) (6).

Louis-Germain Lévy (7) y Graetz (8) citen breument a un jueu de Barcelona, Abraham bar 'Hiya (1065-1136), que degué ser ministre de la policia d'un príncep mahometà (*zahib as schorta*) d'ont vé que l'anomenessin *Savosorda*. Fou matemàtich y astrònom; donà varies traduccions d'obres àrabs y escrigué una obra neo-platònica *Héghyon ha-Néfesch* (Meditacions de l'ànima) que's conserva a la Biblioteca Vaticana (9).

(1) Graetz. Obra citada, p. 118.

(2) Graetz. Obra citada, p.p. 20, 24, 27, 28 y 32.

(3) Adolf Bonilla, Obra citada, p. 93.

(4) Vegis: S. Gross. *Menahem ben Saruk*, Berlin, 1872.

(5) Graetz, Obra citada, p.p. 61, 62, 63.

(6) Vegis: Bonilla. Obra citada, p. 411 y Isidore Löeb. Obra citada, p.p. 65 y 69.

(7) Louis-Germain Lévy. Obra citada, p. 6.

(8) Graetz. Obra citada, p. 82.

(9) Bonilla. Obra citada, vol. I, p. 372 y vol. II, p. 412.

Fou per aquell temps que 'ls almohades obligaren als jueus del mig-dia d'Espanya a escullir entre l'islamisme, l'emigració o la mort de que'n pervingué un gran avenç en la cultura de les aljames dels Estats cristians, sobre tot després de la mort de Moissès d'Egipte. Un hebreu carregat d'honors y de riqueses devingué'l protector dels seus correligionaris, Schéschet ben Benveniste el Naci († 1203). Metge, filosòf, poeta y talmudista, el seu coneixement de la llengua àrab li valgué que'l rey d'Aragó li confiés diverses missions diplomàtiques (1). Samuel ibn Hasdai Hallevi (1165-1216) fou anomenat pel poeta Harizi *la font de la sabiesa, el pregón occeà del pensament*. Tingué cinch fills: més lluny parlarè d'un d'ells, Abraham ben Hasdai (2). Cal anomenar també a Zerahya Hallévy Girondi, que fou molt atacat pels sabis del seu temps per mor de la gosadía ab que examinava y atacava, si era del cas, els treballs dels més grans talmudistes (3).

La vella ciutat jueva de Girona se converteix a la mort de Maimón en un fogar de cultura hebraica ortodoxa y en un centre d'ahont va a irradiar per molt temps aqueix portentosament desviat moviment de la Kabbala que representa un esforç pera trobar en les paraules, en les lletres y en les xifres de la *Torah* y del *Talmud* ocults y misteriosos sentits d'extranya y monstruosa transcendencia. «La petita comunitat de Girona, escriu Graetz, va donar alguns homes de mèrit que s'anomenaren *Girondí*; comunitat rigorosament ortodoxa, refractaria a tota influencia filosòfica y lligada al Talmud.» Fou en aquell temps que nasqué en ella R. Jona ben Abraham (4).

Cosí d'ell fou un dels més notables rabins de Catalunya, Moissès ben Nahmán (1195-1270) nascut a Girona, fill de la germana de R. Abraham, pare de R. Jona. En la polèmica entre maimonistes y antimaimonistes se decantà per aquests, si be aconceyllant a tots la prudencia, la calma, la reflexió, així com el respecte a Moissès d'Egipte que fou un sant y un mestre incomparable (5). Era metge, estava familiarisat ab la literatura filosòfica y tenia altres coneixements profans. «Així com Maimón, diu Graetz, explicava el judaïsme per la *raó*, Nahmán l'explicava pel sentiment.» No fou, però, home d'una fe cega y de vegades se resistia contra les formes antropomòrfiques de que's val el Talmud pera parlar de Deu. Així s'acullí a l'ensenyança secreta de la Kabbala y se'n feu el principal propugnador.

En el mes de Juliol de 1263 el rey Jaume Ier ordenà a Nahmán que's presentés a

(1) Graetz. Obra citada, p. 119.—Isidore Loeb. Obra citada, p.p. 66, 69.

(2) Graetz. Obra citada, p. 119.—Pot consultarse amb fruit l'*Itinerari de Benjamí de Tudela*, traducció de Baratier en els *Voyageurs anciens et modernes*, de E. Chartou.

(3) Graetz. Obra citada, p. 119.

(4) Graetz. Obra citada, p.p. 119, 173 y 179. Vegis també R. A. Löwenthal. Obra citada y el paragraf VI del present treball.—Louis-Germain Lévy. Obra citada, p.p. 233 y 234.

(5) Louis-Germain Lévy. Obra citada, p. 234.

Barcelona pera sostenir una polèmica ab el jueu renegat Pau Cristià, que s'havía fet de l'Ordre de Pares Predicadors. Després de fixar de comú acord l'ordre del dia la controversia es començà el dia 20 de Juliol en el Palau Real, en presencia del Rey, de Sant Ramón de Penyafort, de Arnau de Segarra, del frare menoret Pere de Gènova y de vehins cristians de Barcelona. A la quarta sessió va suspendres la controversia, el Rey visità al cap de vuit dies la Sinagoga y regalà a Nahmàn 300 maravedissos pera despeses de viatge. D'aquest inoít espectacle n'hi ha dos recensions: una *Acta* en llatí que sosté, naturalment, la victoria cristiana, y una relació escrita pel mateix Nahmàn, a prechs del bisbe de Girona, també naturalment, favorable al punt de vista jueu. Dos anys més tart s'intentà un procés contra Nahmàn per haver parlat mal de la religió cristiana, mes el Rey se negà a permetre que fos molestat el Rabí de Girona (1).

Tal vegada el temor de la persecució llençà a Nahmàn, vell de setanta anys, al voluntari exil. Abandonà el seu país, els seus dos fills, la seva escola y els seus amichs pera anar a la Terra Santa aont l'esperava crudel desconort al trobarla devastada pels tartres. Assentat al Mont dels Olivets va plorar davant de les ruïnes del temple, y encare se trobà ab prou energia pera organisar comunitats, aixecar sinagogues, fundar una escola, donar a coneixer el misticisme de la Kabbala, escriure el seu Comentari sobre la Torah, fins a veures voltat de nombrosos deixebles que arribaven fins de la regió de l'Eufra, entre altres el cèlebre carraïm Ahron ben Joseph l'Antich.

Encare que'ls més antichs adeptes de la Kabbala diuen haver rebut les seves doctrines del R. Isaac el Ceguet, pot ben dirse que'ls primers de sistematizarla foren Azriel y Ezra, dos germans, o tal vegada un home mateix ab dos noms, a qui se sol confondre per l'identitat de les seves idees. Perxò diu Graetz, que «fou a Girona, la ciutat natal d'Ezra, d'Azriel, de Jacob ben Schéschet y de Nahmàn ont la Kabbala se desenrotllà y adquirí autoritat avans d'infestar altres regions ab les seves ensenyances funestes» (2).

Azriel y Ezra son els veritables autors del cèlebre Llibre de la Resplendor (*Bahir*), obra mística que revestiren d'una forma antiga atribuintla a un doctor del Talmud,

(1) Vegis sobre la controversia, en primer terme l'*Acta*, publicada por E. C. Girbal, en *Los Judíos de Gerona*, Girona 1870, y per P. Denifle en el seu treball: *Quellen zur Disputation Pablos Christiani sint Moses Nachmani zu Barcelona 1263* en l'Anuari històrich de la Görres-Gesellschaft, any 1887, de la plana 225 a la 244. Vegis també: *La Controverse de 1263 à Barcelone entre Paulus Christiani es Moïse ben Nahman*, par Isidore Loeb, a la Revue des Etudes Juives, tome xv, pag. 1 a 18.—Graetz en parla en l'obra citada, planes 203 a 206, ont diu que Nahmàn va representar el judaisme davant de la cort del rey d'Aragò ab tant d'honor com en altra temp, Filón d'Alexandria davant d'un emperador romà.—D. Francisco de Bofarull y Sans confon (*Los Judíos en el Territorio de Barceloná* Reinado de Jaime I.—Barcelona 1910), un tal Astruch de Porta, jueu de Vilafranca del Panadés, al qual se refereixen dos documents en que'l rei l'absol de penes que li foren imposades per haver renegat de Jesucrist, amb el Bonastruch ce Porta, mestre jueu de Girona, que no es altre que Moissés ben Nahmàn, al que's refereix un document interessantissim de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Reg. 13, fol, 265), en que'l propi rei dóna noticia de com anà la controversia amb Pau Cristià. L'Astruch de Porta, vilafranquí, era fill de Vidal de Porta, germà de Benvenist de Porta y pare de Vidaló de Porta, segons se desprèn d'un document de Jaume 1er, del 11 de Novembre de 1264.

(2) Graetz. Obra citada, p. 186.

Nehonnia ben Haccana. Però Azriel encare volgué restar fidel a l'esperit filosòfich pera fer acceptable la Kabbala als pensadors, mentres que Jacob ben Schéschet, de Girona (1243) volgué oposar aquesta doctrina als filosofhs a qui omplia d'injuries. Nahmàn fou, com digué el poeta En Vidas Dafiera, «una fortalesa sòlida per la Kabbala» (1).

Als començaments del segle XIII el fill de Sabbatai Levi, Juda ben Isaac ben Sabbatai, nascut a Barcelona, escrigué als vint anys (1208) en istil agradable y atraient una novela satírica contra les dònnes «Ofrena de Judà» o «L'enemich de les dònnes». Un personatge figurat, Zerah, fill de Tahkemoni, es castigat pel seu odi a les dònnes al contraure un casament d'amor ab una hermosa noya que un cop casada devé una veritable Xantipa (2). Escrigué també un diàleg entre la *Sabiduria* y la *Riquesa*, y ell juntament ab Joseph ben Sabara, metge de Barcelona, que escrigué la novela de les *Delicies* (*Schas chonim*), foren els darrers representants de la poesia neo-hebràica de l'època de Maimón.

Abraham ben Hasdaï en la llista donada per Isidore Löeb vivia pels anys 1235-1240 y el troba citat en el Catàleg de la Biblioteca Bodleiana de Steinschneider, p. 673. En la mateixa llista apareix Abraham ben Samuel Hallevi ben Hasdaï, com vivint a l'any 1232 (3). En Bonilla parla d'un jueu d'aqueix darrer nom que vivia a Barcelona, cap a l'any 1230 (4). Un y altre semblen ser la mateixa persona a qui Graetz anomena Abraham ibn Hasdaï, fill de Samuel ibn Hasdaï (5). Ve aconfir-marho el que C. Huart atribueix a un Abraham ben Hasdaï la mateixa traducció de el-Ghazâlî que Bonilla atribueix a Abraham ben Samuel Hallevi ben Hasdaï (6). Fou un entusiasta maimonista que va fer adoptar a Barcelona la costum de llegir y explicar cada sabbat un capítol del *Moréh*. Va escriure arreglantlo del àrab un diàlech «El Príncep y el Nasirià» en vers y traduí algunes obres filosòfiques de Moissès d'Egipte, d'el-Ghazâlî y d'altres.

Catalunya y el Mig-día de França havien arribat a ser el centre dels estudis filosòfichs en el món israelita. Un deixepre de Nahmàn y tal vegada de R. Jona Gerundi, el R. Salomó ben Adret, de Barcelona (1245-1310), fou per quaranta anys, com diu Graetz, la més alta autoritat relligiosa, no solzament pels jueus d'Espanya, sino també pels d'Europa y fins pels de l'Assia y de l'Àfrica. El Talmud, diu el mateix

(1) Graetz. Obra citada, p.p. 181 a 187. Vegis sobre la Kabbala, Karppe, *Les Origines et la nature du Zohar*. Precedeix a l'obra un *Etude sur l'Histoire de la Kabbale*, Paris, Félix Alcan. 1901.—S. Munk. *Mélanges de philosophie juive et arabe*. Paris, 1859.

(2) Ernest Renan. *Les Ecrivains Juifs français du XIVe siècle*.—Forma part del Tome XXXI de *l'Histoire Littéraire de la France*.—Paris. Imprimerie Nationale, MDCCXCIII, p.p. 351 a 789.—Vegis p.p. 370 y 371.—Graetz. Obra citada, p.p. 188 y 189.

(3) Isidore Löeb. Obra citada, p. 64.

(4) Adolf Bonilla. Obra citada, p.p. 412 y 413.

(5) Graetz. Obra citada, p.p. 119, 179, 189.

(6) Clément Huart. *Littérature arabe*, p. 269.

autor, no tenia secrets pera ell, y en les seves ensenyances, se mantenia allunyat de les argucies y de les sotileses. Posseia naturalment alguns coneixements profans y fins se mostrava partidari de la filosofia, mes com a modesta servidora de la religió. De totes les parts del món, de França y d'Alemanya, de la Bohemia y d'Italia, fins de la Palestina y del Nort de l'Àfrica se li feyen consultes religioses. Y la seva direcció era admesa perque se sabia que contra tota escomesa de dins y de fóra defensaria el judaisme coratjosament (1).

Primerament publicà un treball polèmic contra'l *Pugio fidei*, de Ramon Martini y en les seves respostes a les comunitats de Palerm, y d'Avila, que li demanaren concell sobre si eren o no el Messies (Abulafia) o un profeta els que allí predicaren dientsho, tractà a un d'ells de mig-sabi, d'home perillós y culpable, y a l'altre de falsari, afegint ab veritable grandesa de pensament «que l'esperit de Deu no devalla may sobre un ignorant».

Salomó ben Adret fou sollicitat pera que condemnés els estudis filosòfics, y la lluita entre maimonistes y antimaimonistes va encendre de nou, fins que a l'any 1305, Adret llençà l'excomunió contra tots els que's donarien als estudis profans abans de la majoria d'edat (25 anys). Els incidents apassionats d'aquesta lluita han sigut molt ben descrits per E. Renan (2), F. Fernández y González (3), J. R. Perles (4), Graetz y molts d'altres. Saige suposa que la decisió fou presa a Barcelona per una mena de concili que va presidir Adret a l'any 1305 (5). Ab les cartes que's varen creuar entre Salomó ben Adret y altres rabbins de Barcelona y'ls del Mig-dia de França se formà una colecció anomenada *Minhat Quenaoth* (Ofrena del zel), publicada a Presbourg l'any 1838 per M. Bilischer. M. Neubauer, en el vol. I dels *Archives des Missions scientifiques* (3.e serie), plana 572, donà a coneixer un manuscrit que contenia una col·lecció d'aquestes més complerta de la biblioteca de Parma (de Rossi Cod. 1348, número 194) (6).

La ciutat catalana de Perpinyà s'havia fet el centre dels estudis profans y en front de les pretensions de Salomó ben Adret s'hi manifestaren Lévy ben Hayym (1240-1305)

(1) Graetz. Obra citada, p.p. 212 a 214, 231, 232, 240, 242, 246, 251.

(2) E. Renan. *Les Rabbins français du commencement du quatorzième siècle*. Se troba en les p.p. 431 a 734 del tomo XXVII de *L'Histoire littéraire de la France*. París. Libraire Universitaire H. Walter, 1900.

(3) F. Fernández y González. En les p.p. 392 y següents de la *Historia de los Judios*, de J. K. Hosmer, traducció castellana de E. Toda. Madrid, 1893.

(4) J. Perles. *R. Salomó ben Abraham ben Adereth. Sein Leben und seine Schriften nebst handschriftlichen Beilagen*, etc. Breslau, 1863.—També pot consultarse la col·lecció *Teschouboth* o Respona d'Addereth et d'autres rabbins et gueonim. Constantinoble, 1516. Sense paginació. 3 parts en 4.^t

(5) Gustave Saige. *Les Juifs du Languedoc antérieurement au XIVe siècle*. París. Alphonse Picard, 1881, p. 111.

(6) Respecte al nom de Salomó ben Adret vejis: Isidore Lœb. Obra citada, p. 67. *El Minhat Quenaoth* conté a davant de tot un prefaci d'Abba Mari (de Lunel), després ve un tractat en 18 capítols que constitueixen la professió de fé d'Abba Mari, i segueixen al final 104 cartes. Renan dona un anàlisi de cada una de les 104 cartes, fixantse més en les escrites per jueus dels que considera francesos. Renan. Obra citada, tomo XXVII, p.p. 652 a 694.

de Vilafranca, alegorista, que no veia en el judaisme sino un conjunt de doctrines filosòfiques, el qual fou acullit per el poeta Samuel Sulami, en la seva casa de Perpinyà, y el Rabí de la comunitat Menahem Meïri, dit també Don Vidal Menahem ben Salomó Meïri (1249-1320) que fou amich de la ciencia y adversari de la fe cega (1). Al primer en Renan el fa, com sembla ser de cert, fill de Vilafranca de Conflent (a deu llegües de Perpinyà), li diu Lévi ben Abraham, senyala per termes de la seva vida 1245-1314 y li atribueix un Tractat d'Astronomia, un titulat «Els Misteris de la Lley», un Llibre enciclopèdich, un Ornament de Gracia y un que anomena «Capses de perfums y d'amulets» y que parla en vers d'ètica y de filosofia. Al segon el considera «un dels més cèlebres comentaristes del Mig-dia de França», autor d'uns comentaris sobre'l Talmud «La gran composició» que's conserva en tres volums, enquadernats en sis. Es interessant una Introducció que escrigué al comentari d'*Aboth* ab l'història de la tradició oral (2).

En el *Minhat Quenaoth* s'hi contenen cartes d'altres jueus catalans que'ns haurem de limitar a nomenar: la carta XI l'escriu Don Bonafos Vida, de Barcelona; la carta XII es de Don Crescas Vidal, de Perpinyà; la carta XX va firmada per R. Mordekaï, de Barcelona, y la carta CXXII (3) té per autor un Makir ben Schéchet, de Barcelona.

Diu Renan que l'intolerancia de Salomó ben Adret y d'Abba-Mari no va tenir conseqüències, perque després de la condemnació llençada pel Sínode de Barcelona, els filosofhs no foren molestats y en tot el segle XIV la filosofia triomfà (4). Això podrà dirse del Mig-dia de França, pro el cas es que a Barcelona en els cinquanta anys (fins a l'any 1355) que havia de durar l'excomunió, el moviment filosòfich va parar casi be del tot. Quan ja acabava el termini de l'excomunió la pesta negra aterrorisà l'Europa y les multituds assaltaren els calls juhichs. En el mes de Maig de 1348 el poble va saquejar el call de Barcelona y va assassinar una vintena de jueus. Fins a les darreries del XIV.^{en} segle no apareixeràn els grans filosofhs de les aljames de Catalunya. Calonymos, el jueu provençal que va estar a Catalunya cap a l'any 1322 va dedicar un llibre a deu homes notables que manifesta haver conegut a la nostra terra; 1.er El metge Abraham Caslari; 2.^{on} El Mestre Bendig; 3.er Don Jona Cavalier; 4.^{rt} Don Todros

(1) E. Renan (obra citada, p. 701), suposa que Sulami, era fill de L'Escala, prov. de Girona. Gustave Saige (obra citada p.p. 122 y 123), creu que era de Narbona. A Lévy ben Hayym en Saige l'anomena Lévy ben Abraham y el fa fill de Beziars (obra citada, p.p. 121 a 125). En Graetz l'anomena Lévi ben Hayym y el suposa nascut a Vilafranca, aprop de Perpinyà (obra citada p. 238), exactament com Louis-Germain Lévy (obra citada, p. 234). Sobre Menahem ben Salomon Meïri, vegis Saige. Obra citada, p. 113

(2) L. Renan. Obra citada, tomo XXVII, p.p. 628 a 647 y 528 a 547. En Renan diu d'ell que fou «un dels més cèlebres comentaristes del Mig-dia de França. Escrigué ademés una obra titulada «De la Penitencia».

(3) Aquesta carta que no es a l'edició de Presburg se trova al manuscrit de la Biblioteca de Parma, de que donà compte M. Neubauer en el vol. I, p. 572 dels *Archives des missions scientifiques*, 3.ª serie.

(4) E. Renan. Obra citada, tome XXVII, p.p. 652-694.

Isaac; 5.^è Don Juda des Cortel; 6.^è Don Bonafos Schealtiel; 7.^è Don Bonsenyor Gracian; 8.^{au} Don Hasdai Crescas; 9.^è Don Samuel Benvenist; 10 Don Astruch Crespín (1).

A les derreríes del XIV.^{en} segle se començava un renaixement filosòfich presidit per tres figures de notable relleu: Isaac ben Schéschet Barfat (1336-1408); Isaac ben Moissès Lévi, més conegut ab el nom de Profiat Duràn, y encare més ab el de *Efodi*; y Hasdai Crescas.

Schéschet Barfat, el contradictor de Galipapa, fou un notable talmudista, deixeble del fill de Ben Adret, pero més intransigent que aquest, ja que per ell els estudis profans havien de prohibirse tant a la joventut com a la vellesa (2). *Efodi* escrigué una gramàtica notable, dedicà un dels seus llibres a Crescas que li havia confiat en altre temps l'educació dels seus fills; va compondre un comentari d'Abraham ibn Ezra, y fou metge, astrònom y filosofh. Probablement era fill de Perpinyà, si be va passar llargues temporades a Barcelona, aont se trobava per la matansa de 1391. Ell mateix se diu català, mes això no impideix a Renan posarlo entre 'ls jueus notables del Mig-día de França (3). Encare que lo més notable d'ell son els seus estudis gramaticals, escrigué també uns Comentaris de Abraham ibn Ezra, y una obra de polèmica contra el cristianisme citada vulgarment per *Alteca Boteca*.

Hasdai Crescas va neixer a Barcelona l'any 1340. Fou deixeble de Nissim ben Ruben y condeixeble de Ben Schéschet. Probablement el seu pare es l'Hasdai Crescas que hem trobat entre 'ls que Calonymos distingia ab la dedicació de la seva obra. Es de suposar que també es el seu pare l'Azday Cresques a que fa referencia un document que'm comunica el Sr. Miret y Sans, lletra del rey Pere III que manava al seu tresorer en el mes de Janer de 1357 inspeccionés tota qüestió que alguns jueus poguessin promoure contra 'ls fills y hereus del *difunt* Azday Cresques, *juheu de Barcelona*, amb motiu de certs préstechs que aquest havia cercat per atendre a necessitats del Tresor Reyal (4).

(1) E. Renan. Obra citada, tome XXXI, p. 451. En J. Miret y Sans, m'ha fet la gracia de comunicarme un document extret del registre n.º 1239 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, datat a 18 d'Agost de 1373, ont el rey Pere III mana «sots pena de cent morabatins dor que dins VIII dies primer vinents» li sien presentats «rabí Mosse Alexa juheu de Tortosa et rabbi Saltell Gracian juheu de Leyda et Mosse Ranalla fill den Salomo Ranalla quondam juheu de Gerona et an Adret Dani juheu de Cervera» perque'ls ha de menester a Barcelona «per declarar algun fet quis ha a declarar et determinar segons dret ebraich». Una lletra semblant fou enviada a «rabbi Salomó Abram, Bonafos Vidal, Cresques Naci, Saumel Caracossa de Perpenya, Maestre Mahir Cresques juheu de Perallada» i a «Saltell Gran, Salomo Içach, Jucef Belshom, Astruch Lobell Gran, Abram Içach, jueus de Gerona». El dia que s'escriguí l'història dels rabins de Catalunya constituiràn aquests noms una preciosa indicació.

(2) Graetz. Obra citada, p.p. 301 y 302.

(3) Graetz. Obra citada, p.p. 320 y següents; Ernest Renan. Obra citada, tomo XXXI, p.p. 740 a 753.

(4) El mateix erudit company d'Institut a qui dech tant justes y serioses indicacions, m'ha comunicat el següent document de Pere III datat a Barcelona a 26 de Juliol de 1373, que demostra com ja era consultat en aquell temps en Crescas per les decisions a pendre en afers de jueus, com a home molt entès. La part principal diu: «Petrus... & : Magistro Nescim et Nazday »Cresques judeis Barchinone et aliis judeis quibus presentes fuerint presentate graciám suam. Precepimus quod licet LXX anni »sunt elapsi temporibus videlicet quorundam Magistrorum ebrayc orum unius scilicet de Gerunda et alterius nominati Ran Biona »et alius vocati Biona et alterius eciam de Barchinona Salomon nuncupati contracta fuissent et contraerentur indistincte et absque »alicuius dubietatis scrupulo plura matrimonia per diversos judeos et judeas cum filiis et filiabus Bissach Castellon.... et huius »modi matrimonia reputata fuissent et essent ac sint licita.... quam obrem volentes clarius informari quid secundum jus ebraycum

A l'any 1378 fou empresonat per una falsa acusació (1). El día 5 d'Agost de 1391 a Barcelona (y no el 15 com diu erradament Graetz), y a hora de despertada « tot lo Call fou robat e morts diverses juheus e daltres fets xristians ». El día 7, després de posar en llibertat als presos com autors de la bullanga, la gent del poble, « vengueren » al Castell nou hon se eren recullits los juheus e aquell combateren matent foch a les » portes e a la dita ora vengueren pageses e sacramental de fora qui obrien la cort e » scrivania del batle e prengueren los libres quey trobaren los quals cremaren en lo » foch en la plaça de Sant Jacme. E lo die de dimarts seguent (día 8) tots los juheus » qui eren en lo dit castell e la maior partida se faeren xristians sino forsa CCC. quin » moriren... » (2). El día 14 de Desembre foren penjades XI persones per raó del roba- ment del Call y'l día 22 foren penjades X persones per el coll y II escorterades per la mateixa causa. Encare el 26 de Janer de 1392 foren penjades tres persones més.

En aqueixes revoltes Hasdai Crescas va perdre el seu únich fill (3), assassinat per les turbes. *Efodi* es va deixar batejar, si bé més tart se passà de nou al judaïsme. Per decret de 18 de Maig de 1393 el rey Joan I va encarregar a Benvenist de la Cavalleria y a l'Hasdai Crescas, *judeo aljame civitatis Cesaraugustae* la reconstitució de la destruïda y saquejada aljama de Barcelona, intent que no tingué èxit. L'haver passat com se veu a Saragossa en Crescas deu fer dir a Renan que era fill d'aquella ciutat, donchs no he trobat altrament en què podria fixarse (4). Va morir a l'any 1410 (5). En Isaac ben Schéschet es tal vegada el que fugí a Alger aont se conserva la seva tomba ab aquesta inscripció: « Aquest monument fou restaurat per la comunitat israe-

« de premissis habet essenciam veritatis vobis et cuilibet vestrum decimus et mandamus.... infra XV dies a presentacione presentium » vobis facta proxime secuturos intencionem vestram postponitis quorumlibet odio et amore nobis de et super predictis juxta » scienciam et arbitrum vestri in scriptis veridice declaretis ut ipsa visa et recognita possimus super predictis salubriter providere. »

(1) En Ferràn de Segarra que està fent un despullament dels pergamins de l'Arxiu de la Parroquia de Santa Agna (Barcelona), m'ha comunicat un document datat el dia « quinto idus febroarii anno domini Millesimo trecentesimo septimodecimo » en que l'Açday Cresches apareix com a procurador. Diu aixís en la seva part per nosaltres més interessant: « Bonus Juda Malets filius Cresches » Çarch quondam judei Barchinone facio, constituo et ordino vos Açday Cresches judeum Barchinone procuratorem meum certum et » especialem ad tradendum pro sue et nomine meo Bernardo Payares notario Barchinone vel cui voluerit loco sui possessionem et quasi » cuiusdam pecie terre:.... »

(2) *Manual de Novells Ardits*, vulgarment apellat *Dietari del Antich Consell Barceloní*. Volum primer. p.p. 17 y 18. Consultis també: Isidore Löeb. Obra citada, p.p. 55 a 77.

(3) Probablement es el Salomono Cresques que ve després de l'Atzay Cresques en la relació publicada per Isidore Löeb (obra citada, p: 62), de l'any 1383.

(4) E. Renan. Obra citada, tome XXXI, p. 740.

(5) Com se veu trobem tres noms d'Hasdai Crescas en el XIV^m segle, un a la dedicatòria del llibre de Calonymos cap a l'any 1322, un altre que mor abans del mes de Janer de 1357 y un altre en el document copiat de 1373. El primer y el segon podrien esser una sola persona, pare del nostre filosof. Hamy (E.—T) en un estudi sobre *Cresques lo Juheu, note sur un géographe juif catalan, de la fin du XIVe siècle* (Extrait du Bulletin de géographie historique et descriptive, 1891, n.º 3) confón a Jafuda Cresques amb el nostre filosof y atribueix al personatge així imaginat actes realisats pel pare del primer. Dels textos publicats per en A. Rubió y Lluch en *Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-Eval*, vol. I, p.p. 295 y 345, queda definitivament posat en clar que Cresques Abraham, mort abans del 26 de Mars de 1381, era el cartògraf mestre de mapa mundis y bruixoles, que treballava mentres vivia per l'infant Joan. En Jafuda Cresques, fill del anterior, acabà l'obra del seu pare. Mes un y altre, originaris de Mallorca, no tenen res que veure ab els Hasdai o Atzai Crescas de Barcelona.

lita d'Alger en honor del rabí Isaac Barschichat, nascut a Espanya, mort a Alger a l'any 1408 a l'edat de vuitanta dos anys» (1).

De Saragoça estant Hasdai Crescas escrigué el día 19 d'Octubre de 1391 una carta als Jueus d'Avinyó explicant la matansa de Barcelona. Aquesta carta s'ha publicat en *Schevet Jehuda*, edit. Wiener, p. 129. Haventli preguntat uns senyors cristians perquè no's convertien els israelites, contestà a l'any 1398 ab un escrit polèmich en llengua romànica que s'ha perdut, però se'n conserva una traducció hebraica de Josep ibn Schem-Tob ab el títol de *Ruina dels principis cristians*, feta a Alcalà d'Henares el 1451. Deu esser el que's troba així descrit entre'ls manuscrits judaïchs del British Museum; «Orientalia 47. — *Traité polémique contre la religion chrétienne*, par Chasdai Crescas ben Abraham, traduit de l'espagnol en hebreu, avec des notes et additions, par Joseph ben Schémtoab en 1451 de notre ère. Sur papier du 16e siècle» (2). La seva obra mestra fou un llibre filosòfich titolat *Or Adonai* (*La llum del Senyor*). No se sab que hagi pogut realisar el seu propòsit de completar aquest treball que tracta de les creencies, per un altre *Ner Elohim* (*La llantia divina*), que havia de tractar dels debers y de les pràctiques.

No puch fer aquí un estudi de les idees de l'Hasdai Crescas, que fou tal vegada el primer jueu que va emprendre una crítica del peripatetisme, atacant a Aristòtil, a Maimón y a Gerson. Hauré de limitarme a dir que'l seu nom correspòn a un dels més grans pensadors del judaïsme y que ha sigut immortalisat pel respecte que va inspirar a Spinoza (3).

Les aljames de Catalunya no varen referse més com a unitats espirituals que donessin vida y renovació a un pensament. L'incendi, el saqueix y la matança que havien començat a Sevilla (6 de Juny) aont foren morts 4,000 israelites, s'extengueren cap a Castella y Valencia (9 de Juliol), y en el mes d'Agost destruïren els calls juïchs de Barcelona (5 d'Agost), Girona (día 10), Lleida (día 13), Perpinyà (día 17) y Tarragona. Per això al morir Crescas y Schéschet a l'exil, el darrer perfume de lo que havia estat la societat israelita a Catalunya, s'esvaí per sempre. Un decret del rey Martí (any 1401) y un altre del rey Anfòs de l'any 1424 prohibiren l'establiment del nou call juïch a Barcelona.

Les prèdiques de Sant Vicens Ferrer y les butlles del papa aragonès Benet XIII crearen pel judaïsme un ambient de disolució. Encara a les terres aragoneses ahont no

(1) David Kaufmann. *Revue des Études Juives*, tomo IV, p. 320.

(2) H. Derenbourg, *Revue des Études Juives*, tomo 23, p. 101.

(3) Entre les obres que tracten del gran jueu català vèginse: Louis-Germain Lévy. Obra citada, p.p. 240 a 249; M. Joël, *Don Chasdai Creskas' religions philosophische Lehren*. Breslau, 1866; Bloch, *Die Willensfreiheit von Chasdai Creskas*, Munich, 1879; Neumark, *Creskas und Spinoza en Hebrais die Zeitschrift Literatur und Wissenschaft des Judentums* (Berlin 1909).

havien arribat la degollació dels jueus y l'incendi dels calls, els deixebles d'Hasdai Crescas, entre'ls que sobressortia el R. Josep Albo, mantenien viva la cultura filosòfica. Per això quan el Papa Luna va cridar els jueus a la controversia de Tortosa, que durà del Febrer de 1413 al 12 de Novembre de 1414, en quin temps se celebraren seixanta vuit sessions, casi tots els hebreus cridats foren aragonesos, prenent relleu entre ells no més un rabí català, Bonastruc de Girona. Les conversions devingueren nombroses a Aragó y fins a l'any 1492 en que foren expulsats, cap altra figura tornà a despertar un fort interès espiritual en el judaisme de Catalunya. Els nostres jueus compresos ab tots els demès d'Espanya sota'l nom genèrich de *sephardims*, s'escamparen principalment per l'Italia y per la Turquía, sense que poguem en l'estat actual dels estudis hebràichs distingir clarament quina llum portaren a les terres de la nova diàspora.

Aquí s'hauria acabat el breu compendi de la cultura dels jueus catalans a l'Edat Mitja, que no vol respondre a cap altre intent d'investigació que'l de mostrar el seu gran interès, sino fos estat la recança de donar a l'oblit noms de nobles enginys que no poden ser extranyys a una historia literaria de Catalunya. No es que m'hagi proposat donar aquí una llista complerta d'escriptors jueus catalans (1), mes hi ha un nucli massa nombrós y interessant perque's deixi passar per alt.

Al Mig-día de França, ençà de les terres que'ls hebreus anomenaven el *Çarfat*, se formà un centre d'intensa cultura jueva que tenia les aljames més intelligents a Montpeller, Lunel, Narbona y Beziere. No's tracta de la Provença ni del Llenguadoch, perque poques vegades arriba l'expansió fins a Tolosa, Marsella o Avinyó, sino principalment al territori pròxim a la costa mediterrania fins a Lunel. Els jueus d'aquest país estigueren en íntima y constant relació amb els de Catalunya, talment que hi ha una època en que l'hegemonia espiritual del judaisme la sostenen ab un caràcter propi els israelites catalans ab els de les riberes del Llenguadoch. Quan els jueus emigraren del Mig-día d'Espanya y s'en portaren cap al llevat del Nort el prodigiós llevat d'una brillant y graciosa cultura, els reys catalans dominaven la Galia meridional, poguentse afirmar que en la major part del temps que va durar la civilisació jueva en aquell país, la ciutat de Montpeller fou dominada pels reys de Catalunya o de Mallorca.

Quan s'escrigui l'istoria literaria dels jueus catalans, serà donchs difícil deixar de

(1) Vegis Isidore Löeb. Obra citada, p. 64 que publica una llista de 55 noms, dels que sols la meitat han sigut inclosos en aquest breu compendi.

tenir presents els de la Galia meridional fins a Lunel. Catalunya arribava propiament fins a l'estany de Salces, que encara avuy pot considerarse frontera de la llengua catalana. Però de més a més quan el rey de França expulsà'ls jueus del seu territori a l'any 1306, la majoria dels originaris del Mig-día emigraren a Perpinyà, y d'allí a Barcelona y a Mallorca. Estori Parhi, el provençal, en efecte se'n anà a Perpinyà y després s'establí per molt de temps a Barcelona (1); Calonymos ben Calonymos s'establí a Girona y viatjà per Catalunya, lo mateix que'l liturgista Ahron Kohen, que de Catalunya se'n anà més tart a Mallorca. En cambi les persecucions del any 1348 y de 1391 a Barcelona, degueren escampar molts israelitas catalans pel Mig-día de França.

¿D'ahont son aquests jueus que van constantment de Catalunya al Llenguadoch y d'aquest a Catalunya, sense contar que'ls del Rosselló habiten propiament en terres de llengua catalana? Schem Tob, fill d'Isaac (1258-1264), es induptable que va neixer a Tortosa, però diu Renan que les seves traduccions les feu a França, y ab això en té prou pera inclòurel en l'història de la literatura francesa (2). R. Jehuda ben Barzilai, fill de Barcelona, s'establí a Provença als començaments del XII^{en} segle: escrigué un llibre ritual, uns comentaris sobre'ls actes civils, un comentari sobre'l tractat *Holin* y unes notes sobre'l llibre *Yecirah*. També se l'incorpora a l'història literaria de França (3). Ja hem parlat d'Abraham ben Hiyya (1065-1136), a qui Renan tracta com a francès perque va viatjar pel Nort de França (4). R. Ahron Hal-Levi, mort abans de 1303, « una de les més grans celebritats del món rabínich », també es inclòs entre'ls jueus de la Galia meridional. Se sab que fou deixeble de Moissès ben Nahmán de Girona y Fürst (5), Steinschneider y Graetz li diuen Ahron de Barcelona (6).

Tres jueus notabilíssims que, segons totes les probabilitats foren languedocians, tingueren no obstant una relació tan íntima ab els seus germans de Catalunya, que molts els han considerat catalans. Tots ells degueren emigrar de França del 1306 al 1315 al menys, y probablement no hi esperarien les matances dels *pastoureaux* (1320) ni les de l'any següent. Iedaiah Penini (1260-1336) a qui Salomó ben Adret anomenava en Bonet Abram, fou segons E. Renan « el més cèlebre poeta de la Provença ». En cambi Bartolucci (7) diu que era espanyol y que floría a Barcelona (8). Josep Caspi, notable filosoph y exegeta (1279-1340), segons Renan era fill de

1) Ernest Renan. Obra citada, tome XXXI, p.p. 451 y 464.

(2) E. Renan. Obra citada, tome XXVII, p. 592.

(3) E. Renan. Obra citada, tome XXVII, p. 518.

(4) E. Renan. Obra citada, tome XXVII, p. 523.

(5) Julius Fürst *Bibliotheca judaica*. Leipzig, 1849-1863, 3 volums.

(6) E. Renan. Obra citada, tome XXVII, p.p. 523 a 528.

(7) *Bibliotheca Magna rabbinica*, auctore D. Julio Bartolucci de Celleno. Rome, 1675-1693, 4 vo in fo.

(8) E. Renan. Obra citada, tome XXXI, p.p. 359 a 402.

Largentière. Contràriament Bartolucci, Wolf (1), De Rossi y Fürst, diuen que era català, nascut a Barcelona. Y'l gran filosoph Lévi ben Gerson (1288-1344), anomenat en llatí *Leo Hebraeus*, el que segons E. Renan «després de Maimón fou el més cèlebre dels filosophs y exegetes jueus de l'Edat Mitja», degué tenir en la seva vida tan íntimes arrels a Catalunya, que si be sembla resultar provençal, Bartolucci creu que va neixer a Espanya (Catalunya), y que era net de Moissès ben Nahmàn per part de mare. Wolf repeteix lo de Bartolucci, però'l fa morir a Perpinyà, y Fürst sosté que era fill de Banyoles d'a prop de Girona (y no de Bagnols de França), y que va morir a Perpinyà (2).

Així l'història literaria dels jueus catalans augmentaria la seva importància fins a resumir y a sintetisar tot un moment històric notable del judaisme occidental. Perque altres noms s'afegirien encare als ja donats. Moissès de Narbona (mort en 1362), si be perteneixia a una família originària de Narbona sembla que fou fill de Perpinyà. El gran filosoph, segons diu el mateix E. Renan, degué estar familiarisat ab la llengua catalana, com sembla català el seu nom corrent, *Vidal Bellsom*, havent escrit totes les seves obres a Perpinyà (3). Pérez Trévot, notable Lexicògraf, autor del diccionari *Maqré Dardeqé*, se diu a sí mateix francès y català, y quan parla de persecucions sembla referirse al saqueig dels calls de Catalunya al mes d'Agost de 1391 (4). Azaria, fill de Josep ibn Abba Mari, que per nom vulgar se deya Bonafós Bofill Astruc, el traductor de *Boeci*, era natural de Perpinyà, y quan fou a Italia ell mateix deya que havia sigut expulsat de Catalunya (5).

L'història literaria del *Çarfat* (la França al nort de Lyó) no té res que veure ab les comunitats jueves de Montpeller, de Narbona y de Lunel, mentres que ni Renan ho ha intentat, ni cap investigador respectuós de la veritat històrica seria capàs d'escriure una relació d'aquella bella y graciosa renaixensa de la sinagoga d'Occident pels XIII^{en} y XIV^{en} segles, desarticulant la producció de les comunitats llenguadocianes del cos judaich que tenia per centre espiritual a Catalunya.

PERE COROMINAS

Institut, Barcelona.

(1) Christophori Wolfii. *Bibliotheca hebraea*. Hamburgi et Lipsiae, 1715, 4 vol., in 4.

(2) E. Renan. Obra citada, tome XXXI, p. 586.

(3) E. Renan, Obra citada, tome XXXI, p. 660.

(4) Id., Obra citada, tome XXXI.

(5) Id., Obra citada, tome XXXI.

EL PROFESSOR D. JOAN FAGES Y VIRGILI (1862-1911)

La Ciència catalana ha perdut, al perdre el Professor Fages, un home eminent que ha deixat en la Química el rastre gloriós dels seus treballs.

Fill de Tarragona, ahont nasqué en 1862, ja va esser guiat pel seu pare, metge distingit, als estudis en que més tard devia ferli restar una forta vocació. Tanta fou la seva disposició y la cura esmeradíssima dels seus mestres, que, al Juny de 1876, quan encara no havia complert els quatorze anys, ja's graduava batxiller ab un aprofitament extraordinari. Com si un plan sabiament preconcebut tingués ja trassat pera arribar a n'els més alts llocs de la Ciència química, emprengué conjuntament y ab gran afició y entusiasme l'estudi de les dues Facultats que millor podien formar-lo: la de Ciències Físiques y la de Farmacia, de les que's llicenciava en l'Universitat de Barcelona ab sobressalient en tots dos graus y premi extraordinari d'un d'ells als sis anys de finir sos estudis d'humanitats.

El curs de 1882 a 83 anà a Madrid pera cursar el doctorat en Ciències. Allà, en la càtedra d'aquell eminent català, d'aquell gran químich, d'aquell mestre de mestres que's deya D. Magí Bonet, havia de decidirse l'especialisació del Professor Fages, y així fou. Al costat d'aquell sabi catedràtich vegé néixer sa afició a l'Anàlisis química, y el que primer fou son alumne predilecte, després son company afectuosíssim havia d'esser, bastants anys després, son successor eminentíssim que si feya recordar a son mestre, era per beneir-lo, per haver format a qui tan dignament el succehís.

El 23 de Juny de 1883 se graduava doctor en Ciències, y el 16 de Janer de 1884 era nomenat ajudant interí de la mateixa Facultat de l'Universitat de Madrid; al complirse dos anys de son nomenament d'interí, el 19 de Janer de 1886 obtenía el càrreg triomfalment en unes renyidíssimes oposicions, després de les que fou proposat unànimement pel Tribunal.

Adscrit a les Càtedres de Química General y de Química inorgànica, va ocupar el lloch fins a l'any 1903, si bé ab denominació d'auxiliar per reforma desde 1895.

El particular afecte que sentía a la Facultat de Farmacia feu que's gradués de doctor en la mateixa en 17 de Novembre de 1887 ab nota aiximateix de sobressalient y després d'haver sigut nomenat auxiliar de dita Facultat en 27 de Mars del mateix any. Desempenyà aquest càrrech fins el 1903 y durant setze anys els simultanejà ab el de Ciències, esplicant durant aquest temps cursos complets de quasi totes les assignatures de Farmacia, inclós d'Anàlisis química.

La seva afició a l'estudi feu que sa vida la dediqués per complert al Laboratori,

y això ajuntat a sos profons estudis de Química general, va esser causa de que aquests dinou anys de vida exclusivament de Càtedra y Laboratori, el possessin a una altura que'l fés invencible, quan per fi a l'any 1903 se celebraren les oposicions que l'havien de portar a la fi de sa carrera. El día 3 de Febrer de 1903, era nomenat catedràtich d'Anàlisis química general de la Facultat de Ciències de l'Universitat de Madrid.

Aleshores comensen a esser reconeguts sos sobressortints mèrits, y les Corporacions y Academies científiques y oficials se'l disputen y el designen pera ocupar sos primers càrregs.

El 14 de Juliol de 1903 es nomenat vocal del Reyal Consell de Sanitat.

El 6 de Febrer de 1907 la Reyal Academia de Ciències Exactes, Físiques y Matemàtiques, de Madrid, acorda admètrel en son si, essent rebut solemniament en la sessió del 27 de Juny de 1909.

Per la mateixa época li fou concedit a proposta de la Facultat de Ciències un dels premis creats pera recompensar als catedràtichs que més se distingeixin en el compliment de sos devers professionals.

Fou fundador, y al morir era vispresident de la Societat Espanyola de Física y Química; ocupant aiximateix la Vicepresidencia de la secció de Ciències Físico-Químiques de l'Associació Espanyola pera'l progrés de la Ciència.

La Reyal Academia de Ciències y Arts de Barcelona l'elegí membre corresponent en sessió de 23 de Febrer de 1910.

Ja catedràtich d'Anàlisis química, comptant ab un nombre reduït d'alumnes, els reunia al voltant d'una tauleta en una cambra de son Laboratori. En aquest hi feya sa càtedra, inculcant a sos deixebles, ab paraula carinyosa, persuasiva y segura, l'afició a l'Anàlisis y al treball de Laboratori.

Fòra de l'hora de càtedra, era la seva vida el Laboratori; persuadit de que en Ciència no hi ha res definitiu, de que tot es perfeccionable, cercava les imperfeccions d'un mètode d'anàlisis, y repetint exercicis, y observantlos ab aquella atenció en ell ordinària, trobava el medi de disminuir els errors en procediments donats fins als seus estudis com a exactes.

Portat de la seva extraordinària pulcritud en el treball, semblava cercar pera son estudi els problemes més difícils, que sempre acabava per resoldre, ja descobrint un nou reactiu, ja explicant un nou procediment d'investigació o de determinació quantitativa, ja perfeccionant un aparell que milers de químichs usaven sense que se'ls hi hagués ocorregut la manera d'obtenir resultats més exactes.

La gran cultura del Professor Fages li permetia caminar per altres camps que els de la Química, y demostrà sa gran erudició artística y literària en el seu magnífich discurs d'entrada a la Reyal Academia de Ciències, titulat «Los químicos de Vergara».

De sos treballs científichs, nombrosos, y tots ells resultat d'una infinitat d'investigacions de Laboratori, no m'es possible ferne un estudi crítich pera ferne ressaltar sos mèrits. Al final d'aquest article acompanyo la llista més completa que n'he pogut trobar; sols diré que tots ells eren publicats seguidament per varies revistes científiques d'Espanya y també per les principals alemanyes y franceses referents a la especialitat.

L'últim dels seus treballs, el més complet sens dupte, «Los métodos indirectos de la Química analítica», que totjust publicat en castellà ja sortia íntegre en alemany en la colecció de monografies científiques, publicada baix la direcció del Dr. W. Herz, de Breslau, es d'aquelles obres que bastarien pera solidar una reputació de crítich y d'investigador a qui ja no l'hagués tinguda guanyada de temps pels seus altres treballs. La precisió ab que demostrà errors soferts y en aquella classe d'anàlisis, y la exactitut que ab els mètodes per ell indicats pot obtenirse, fan de l'obra l'auxiliar indispensable del químic que vulgui practicarlos. En lloch més s'exposen ab tanta originalitat, senzillès y precisió.

Qualsevol dels seus treballs que escullissim, ens serviria pera probar aquelles dots que avans senyalavem a n'el Professor Fages. La *determinació quantitativa de l'arsènich al estat de piroarseniat magnèsich*, que tan corrent es en Anàlisis, li donà motiu pera una llarga serie d'estudis y de notes interessantíssimes que deuen ser consultades per quants pretenguin usar aquell procediment, disminuint ses causes d'error.

Repetint moltíssimes vegades el mateix mètode pera averiguar l'exactitut, trobava diferencies d'alguna importancia entre'ls diferents numèrichs obtinguts. Estudiant ab atenció admirable y ab cura extraordinaria cada una de les fases de la determinació, cercant resultats comparatius, precipitant l'arsènich a l'estat d'arseniat de plata, fixantse en la forma y dimensions dels cristalls obtinguts; en la relació que podien tenir els errors observats, ab la velocitat de formació d'aquells cristalls; basantse en els estudis de l'eminent químic Ostwald, sobre l'influencia del tamany dels cristalls en la quantitat d'impuritats que poden contenir, en precipitats cristallins, ne dedueix regles que deuen observarse en la precipitació del arsènich amònich magnèsich y en el rentat dels cristalls obtinguts en la cura y forma en que deuen practicarse les filtracions anomenades parcials que's repeteixen en aquelles determinacions, acabant pera probar com l'exactitut en les determinacions del arsènich es en cada càs com a modo de resultat d'una compensació d'errors no refusable de modo general y que seguint ses paraules, té molt de fortuit y es dever del químic coneixer les causes d'error y el seu sentit pera modificar la part experimental de la manera que millor convingui a n'aquesta necessaria compensació disminuint en lo possible lo fortuit d'ella, lo que equival a reduir els errors al mínim.

En íntima relació ab aquest treball que li ocupà un temps forsa considerable, poden citarse els seus estudis interessantíssims sobre la filtració parcial que donaren lloch a dues notes publicades en els Anals de la *Sociedad Española de Física y Química*, y reproduïdes en els *Annales de Chimie Analytique* de Paris (1903) y en *Physikalisch Chemisches Centralblatt* de Leipzig (1904), referintse la primera a les fórmules generals de correcció en determinacions analítiques en les que s'utilisa l'anomenada filtració parcial; y la segona a les fórmules especials de correcció en la filtració parcial, quan les determinacions experimentals son per polarimetria o volumetria.

El Professor Fages, dotat d'una sagacitat investigadora insaciable, iniciat son estudi, no'l deixava fins a conseguides totes ses conseqüències. Per això, y degut a l'ordre admirable que en tots llurs treballs seguia, veyem sempre com un treball resolt, com una investigació conseguida, ne té un altre que li fa de preliminar o complement. Aquest càs que l'havem vist en l'estudi sobre la determinació del arsènic, y les notes referents a les filtracions parcials, se repeteix en tots els seus treballs. Així a l'estudi de la reacció de Baedeker, relativa a l'acció dels sulfits sobre'ls nitroprusiats, publicat en els *Annales de Chimie et de Physique*, de Paris, 1902, segueix una serie d'investigacions sobre l'acció dels sulfurs sobre dels nitroprusiats, que es sens dubte l'estudi més complet que d'aquella reacció s'ha fet y que vingué a fixar la seva veritable naturalesa, y la sensibilitat relativa respecte dels altres reactius dels sulfurs. Ne donava comte de totes aquestes investigacions en la *Revista de la R. Academia de Ciencias* de Madrid essent immediatament reproduïdes per totes les revistes científiques nacionals y per les alemanyes y franceses.

Reacció ben coneguda, d'una aplicació continuada, es la que produeixen els sulfurs ab el nitroprusiat. Quan sobre la solució d'un nitroprusiat s'hi tira un altre d'un sulfur, apareix totseguit una coloració. Però aquesta coloració no es persistent, varia del blau al roig, d'aquest al groch y d'aquest al porpra. A l'estudi d'aquestes diferents fases de la reacció, dedicà'l Professor Fages totes les seves activitats. En quatre proposicions concretes, consigna'l Professor Fages els resultats de les seves investigacions, probant que'l còs blau que's produeix es una combinació molecular, l'influencia de les proporcions dels còsos reaccionants en les variacions del color, y les causes de les coloracions diferents. Aquesta primera part del treball, demostra la pràctica de nombrosíssimes y variades experiències, seguides ab aquella pulcritut admirable en ell característica.

Aplicant tots els nous estudis de la Química, sobre ionisació y hidrolisis, practicà noves experiències comparatives, ab altres reactius del ion sulfur, arribant a fixar la verdadera característica de la reacció dels nitroprusiats y la seva sensibilitat.

De ses nombroses experiències ne dedueix que «el nitroprusiat sòdich no es reactiu»

de l'ion sulfur, sinó dels sulfurs solubles més ionisats y per lo tant es menys sensible que les solucions metàliques que reconeixen al ion sulfur, y que la sensibilitat del nitroprusiat com a reactiu dels sulfurs augmentarà, disminuint l'ionisació d'aquests, utilisant disolvents que impideixin o disminueixin l'ionisació, ab l'adició d'excés de reactiu, o introduint més ions (sals neutres y en especial carbonats alcalins).

Estudiant l'influencia de l'hidrolisis en la sensibilitat de la reacció, va deduirne que augmentant la hidrolisis, disminueix la sensibilitat del nitroprusiat sòdich o reactiu dels sulfurs, y que aqueixa sensibilitat creixia a l'augmentar les circumstancies que aminoren la hidrolisis. Treballant en solucions congelades y no alcalinissades de sulfurs, vegé doblarse la sensibilitat del nitroprusiat, sense arribar emperò a la propia dels reactius del ion sulfur; augment de sensibilitat que assoleix així mateix afegint alcalis fixos. Portantlo aquests estudis a poguer precisar que la màxima sensibilitat se consegueix congelant les disolucions alcalinissades dels sulfurs després d'anyadirlosi el nitroprusiat.

Moltes més conclusions poden deduirse del completíssim treball del Professor Fages sobre l'acció d'aquest reactiu, essent les principals, ademés de les esmentades, les de que no serveix el reactiu estudiat, pera distingir els sulfurs dels sulfhidrats. Pot afirmarse que tota solució capàs d'adquirir color dèbil o accentuat, totseguit o a la llarga, ab el nitroprusiat sòdich, conté sulfur. Fa dependre la debilitat de la coloració y el temps invertit en sa formació de l'estat del sulfur ionisat o hidrolisat per complet. Donada la petita sensibilitat del reactiu quin límit aviat se consegueix, no pot deduirse l'ausencia del sulfur, del no produirse cambis de coloració. D'això s'en dedueix l'impossibilitat d'aplicar el reactiu a mesures calorimètriques, per la dificultat en trobar coloracions comparables.

Pot deduirse facilment del resum que precedeix, l'importancia del treball, poguentse afirmar que ell ha vingut a establir la veritable valor del nitroprusiat com a reactiu analítich, podent dir que ell fixa'ls límits del seu ús menys general y precís de lo que's creya.

Altre estudi completíssim que emprengué per l'any 1908 y l'ocupà durant molts anys, fou el dels clorats, que mereixeria hi dediquessim tant de lloch per lo menys com el dedicat an els altres dos treballs; però no creyem necessari allargar ja més aquest article. Ben precisada la personalitat del mestre, de l'investigador, ab lo que precedeix.

Allunyat de Catalunya desde l'any 1882, no oblidava pas sa Patria. Parlava ab goig y entusiasme de quant se referia a sa ciutat nadiua, y a Barcelona, ahont havia cursat els seus estudis. «Lo primer que faig cada día, me deya l'última vegada que tinguí el goig de vèurel, es llegir la premsa barcelonina, a la que estich suscrit desde que soch fòra de Catalunya, y així segueixo la vida de Barcelona.»

Aquella existencia feïnera, dedicada exclusivament a l'estudi científich, minada per terrible malaltia que'l feya sofrir horriblement, va acabar quan més podia produir: en la plenitud de son desenrotllo pera dissort de la Ciencia y de la Patria.

J. AGELL Y AGELL

Laboratori de l'Escola Industrial, Barcelona

RELACIÓ DE LES PUBLICACIONS CIENTÍFIQUES DEL PROFESSOR FAGES

RECHERCHE DES CLORATES ET DES BROMATES AU MOYEN DE LA STRICHNINE.

Publicat en els *Annales de Chimie Analytique*. París, 1900, pàg. 441.

Reproduit en el *Merck's Report*. Darmstadt. X, pàg. 120.

Formulaire général de Réactions et Réactif. París, 1906, 107 y 116. — *Merck's Reagentien Verzeichnis*. Berlin, 1903, y en varies revistes espanyoles.

El reactiu corresponent se vèn segons catàlech, a la casa «Vereinigen Fabriken für Laboratoriums Bedarf», Berlin.

ACTION DES SULFITES SUR LES NITROPRUSSIATES (RÉACTION DE BOEDEKER).

Publicat en els *Annales de Chimie et de Physique de Paris*. 1902.

En extracte en els *Comptes rendus de l'Académie des Sciences de Paris*, 1902, pàg. 1.143.

Reproduit en els *Annales de Chimie Analytique*. París, 1902, 333. — *Bulletin de la Société Chimique de Paris, Moniteur scientifique*, etc.

APPLICATION DU NITROPRUSSIATE SODIQUE À LA RECHERCHE DES COMPOSÉS STANNEUX.

Publicat en els *Annales de Chimie Analytique*. París, 1902, pàg. 442.

Reproduit en els *Chemisches Centralblatt*. 1903, I, 252. — *Merck's Reagentien Verzeichniss*. Berlin, 1903.

FÓRMULAS GENERALES DE CORRECCIÓN EN DETERMINACIONES ANALÍTICAS, EN LA QUE SE UTILIZA LA LLAMADA FILTRACIÓN PARCIAL.

Publicat en els *Anales de la S. E. de Física y Química*. Madrid, 1903, pàg. 64.

Reproduit en els *Annales de Chimie Analytique*. París, 1903, pàg. 252, y en els *Physikalisch-Chemisches Centralblatt*. Leipzig, 1904, 340.

FÓRMULAS ESPECIALES DE CORRECCIÓN EN LA FILTRACIÓN PARCIAL CUANDO LAS DETERMINACIONES EXPERIMENTALES SON POR POLARIMETRÍA O VOLUMETRÍA.

Publicat en els *Anales de la S. E. de Física y Química*. Madrid, 1903, 115.

Reproduit en els *Annales de Chimie Analytique*, Paris, 1903, pàg. 252.

Extractat en els *Physikalisch-Chemisches Centralblatt*. Leipzig, 1904, 341.

RECHERCHE DES CLORATES.

Presentat al V Congrés Internacional de Química Aplicada, Berlin, 1903.

Reproduit integrament o en extracte en la major part de Revistes alemanyes de Química, y en els *Anales de la S. E. de Física y Química*, Madrid, 1903, 262.

DE LA DETERMINACIÓN CUANTITATIVA DEL ARSÉNICO PESANDO PIROARSENIATO MAGNÉSICO.

Publicat en els *Anales de la S. E. de Física y Química*, Madrid, 1904, 166.

Reproduit en *Zeitschrift für Analytische Chemie*. Wiesbaden, 1905, 492. — *Annales de Chimie et Physique*. Paris, 1905.

Extractat per *Physikalisch-Chemisches Centralblatt*. 1905, pàg. 702.

DE LA DETERMINACIÓN CUANTITATIVA DEL ARSÉNICO PESANDO ARSENIATO ARGÉNTICO.

Publicat en el *Monitor de la Farmacia*. Madrid, 1904, 227. Reproduit en moltes Revistes de Farmacia nacionals y extrangeres.

ACCIÓN DE LOS SULFUROS Y DE LOS NITROPRUSIATOS, CAUSA DE LA COLORACIÓN RESULTANTE Y DE SUS VARIACIONES.

Publicat en la *Revista de la R. A. de Ciencias E., F. y N.* Madrid, 1905, Mars, 176.

Reproduit en els *Anales de la S. E. de Física y Química*. 1905-65. — *Zeitschrift für Analytische Chemie*. Wiesbaden, 1906-109. — *Revista de Chimica pura e applicata*. Portugal, 1906, Desembre.

Extractat en el *Chemiker Zeitung*. 1906, 321. — *Chemische-Centralblatt*, 1906. — *Annales de Chimie Analytique*. Paris, 1905. — *Bulletin Société Chimie*. Paris, 1907.

ACCIÓN DE LOS SULFUROS SOBRE LOS NITROPRUSIATOS; SENSIBILIDAD E INTERPRETACIÓN DE LA REACCIÓN ANALÍTICA.

Publicat en la *Revista de la R. A. de Ciencias E., F. y N.* Madrid, 1907, Octubre

Reproduit en els *Anales de la S. E. de Física y Química*.

En extracte en *Chemiker Zeitung*. Desembre 1907.

CONSIDERACIONES SOBRE LOS ERRORES Y LA TÉCNICA DE LA BALANZA EN ANÁLISIS QUÍMICA.

Publicat en els *Anales de la S. E. de Física y Química*. 1908, 429.

INVESTIGACIÓN ANALÍTICA DE LOS CLORATOS. GENERALIZACIÓN A MUCHOS OXIDANTES. CALORIMETRÍA DE LOS CLORATOS.

Presentat al Congrés de Ciències de Saragossa.

Publicat en la *Revista de la R. A. de Ciencias E., F. y N.* Madrid, 1908.

Reproduït en els *Anales de la S. E. de Física y Química*. 1908-459. — *Annales de Chimie Analytique*. Paris, 1909, Mars.

En extens extracte en *Chemiker Zeitung*. 23 Desembre 1908.

APLICACIÓN DE LA ORINA A LA INVESTIGACIÓN GENERAL DE OXIDANTES.

Publicat en la *Revista de la R. A. de Ciencias E., F. y N.* 1908, Octubre.

Reproduït en els *Anales de la S. E. de Física y Química*. 1908, Desembre. — *Annales de Chimie Analytique*. Paris, 1909, Abril.

En extens extracte en *Chemiker Zeitung*. 1909, Janer.

INVESTIGACIÓN Y DETERMINACIÓN CUANTITATIVA DEL CLORATO POTÁSICO EN LA ORINA.

Publicat en la *Revista de la R. A. de Ciencias E., F. y N.* 1908, Octubre.

Reproduït en els *Anales de la S. E. de Física y Química*. 1909, 56. — *Annales de Chimie Analytique*. Paris, 1909, Maig.

En extens extracte en *Chemiker Zeitung*. 27 Febrer 1909.

CONTRIBUCIÓN A LA TOXICOLOGÍA DE LOS CLORATOS.

Publicat en la *Revista de la R. A. de Ciencias E., F. y N.* 1908, Novembre.

Reproduït en els *Anales de la S. E. de Física y Química*. 1909, Mars.

Extractat extensament pel *Chemiker Zeitung*. Mars 1909.

LOS QUÍMICOS DE VERGARA Y SUS OBRAS.

Discurs llegit en la solemne sessió que ab motiu de la seva recepció celebrà la Real Academia de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales, de Madrid, el día 27 de Juny de 1909.

ANÁLISIS DE NITROS REFINADOS, PÓLVORAS Y EXPLOSIVOS CLORATADOS.

Anales de la S. E. de Física y Química. 1907, pàg. 403. — *Revista de la R. A. de Ciencias E., F. y N.* Madrid, t. VII, pàg. 884.

ARXIVS DE L'INSTITVT DE CIENCIES

CONTRIBUCIÓN AL ANÁLISIS DEL NITRO DE CHILE.

Anales de la S. E. de Física y Química. 1910, pàg. 83. — *Revista de la R. A. de Ciencias E., F. y N.* Madrid, t. VIII, pàg. 279.

UN CASO DE ACCIÓN CATALIZADORA DE LAS SALES ARGÉNTICAS; SUS APLICACIONES.

Anales de la S. E. de Física y Química. 1910, pàg. 222.

LOS MÉTODOS INDIRECTOS DE LA QUÍMICA ANALÍTICA.

Follet de 73 pàgines publicat a la *Revista de la R. A. de Ciencias E., F. y N.* Madrid, Juliol-October de 1910.

Traduit integrament al alemany pel Dr. Werner Mecklenburg y publicat a la col·lecció de monografies científiques que, sots la direcció del Dr. W. Hen, professor de l'Universitat de Breslau, se publica a Stuttgart.